

HİTİT İLAHİYAT DERGİSİ

Hitit Theology Journal

e-ISSN: 2757-6949

Cilt | Volume 24 • Sayı | Number 1

Haziran | June 2025

Luther, Zwingli ve Calvin'de Mucize: Mikro-Tarihsel Bir Karşılaştırma

Miracle in Luther, Zwingli and Calvin: A Micro-Historical Comparison

Aykut ÖZER

Dr. | PhD

Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul Ticaret Odası Marmara Proje İmam Hatip Lisesi

Ministry of National Education, İstanbul Chamber of Commerce Marmara Project Imam Hatip High School

İstanbul | Türkiye

thedkb1990@hotmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-7983-5796>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received: 08.01.2025

Kabul Tarihi | Accepted: 20.05.2025

Yayın Tarihi | Published: 30.06.2025

Atıf | Cite As

Özer, Aykut. "Luther, Zwingli ve Calvin'de Mucize: Mikro-Tarihsel Bir Karşılaştırma". *Hitit İlahiyat Dergisi* 24/1 (2025), 341-363.
<https://doi.org/10.14395/hid.1616160>

Değerlendirme: Bu makalenin ön incelemesi iki iç hakem (editörler-yayın kurulu üyeleri) içerik incelemesi ise iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelendi.

Benzerlik taraması yapılarak (Turnitin) intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Yapay Zeka Etik Beyanı: Yazar bu makalenin hazırlanma sürecinin hiç bir aşamasında yapay zekadan faydalanılmadığını; bu konuda tüm sorumluluğun kendisine (kendilerine) ait olduğunu beyan etmektedir.

Etik Bildirim: ilafdergi@hitit.edu.tr | <https://dergipark.org.tr/tr/pub/hid/policy>

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Review: Single anonymized - Two internal (Editorial board members) and Double anonymized - Two external double-blind peer review.

It was confirmed that it did not contain plagiarism by similarity scanning (Turnitin).

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and that all studies used are stated in the bibliography.

Artificial Intelligence Ethical Statement: The author declares that artificial intelligence was not utilized at any stage of the preparation process of this article and accepts full responsibility in this regard

Complaints: ilafdergi@hitit.edu.tr | <https://dergipark.org.tr/en/pub/hid/policy>

Conflicts of Interest: The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author(s) acknowledge that they received no external funding to support this research.

Copyright & License: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.

Miracle in Luther, Zwingli and Calvin: A Micro-Historical Comparison*

Abstract

The Reformation was a religious, social and political movement initiated in 16th century Europe as a reaction against the authority of the Roman Catholic Church. This process led to radical changes in Christianity's history, reshaping the religio-cultural landscape of today's Europe. Therefore, the Reformation was more than a religious movement; it was a turning point that radically changed Europe's social, political and cultural structure.

During the Reformation period, Protestant reformists criticized the institutional structure and theological doctrines of the Roman Catholic Church. One primary criticism was the Church's doctrine of interpreting miracles as a manifestation of its own perfection, and presenting saints and their relics as ongoing sources of miraculous events. Leading reformists rejected these claims as running contrary to the Bible. They interpreted miracles within their own paradigms. Martin Luther, for instance, regarded them as an indication of God's power, associating them with faith. Huldreich Zwingli attributed an allegorical meaning to miracles that focused more on their moral and spiritual messages. Similarly, John Calvin added a more profound meaning to miracles, and accepted them as a sign of God's sovereignty, arguing that they were limited to the Apostolic period. He differed from Luther by stating that while miracles occurred in the past to affirm God's message, basing faith on miracles was no longer appropriate. Therefore, these reformists lacked a consensus on miracles by criticizing and rejecting the Church's understanding of them. Regarding the sacrament of the Eucharist, an important miracle according to the Roman Catholic Church, Luther argued that Christ was physically present in the Eucharist, while Zwingli interpreted this presence symbolically. Calvin, on the other hand, evaluated Christ's presence in the Eucharist spiritually. Concerning the possibility of miracles today, Luther believed them to be possible, albeit unnecessary for salvation. However, Zwingli argued that miracles no longer occurred. Calvin aligned with Zwingli, asserting God remained active in the world not through miracles, but through the Holy Spirit. These differences are important, as they reflect each reformer's theological approaches, their commitment to Christian tradition, and their interpretations of sacred texts. Over time, however, these followers of these reformers formed distinct theological schools (e.g., Lutheranism and Calvinism), each offering myriad understandings of miracles. By examining how Reformist texts approached miracles, this study seeks to shed light on their impact on the Christian understanding of miracles.

Although the Reformation has been studied widely, no direct study has been conducted in Türkiye on the metaphorical aspect of miracles from this period. Furthermore, no comprehensive study in Reformation theology has explored the concept of miracles or the views of early reformers on this topic. To address this gap, the present study explores how leading reformers conceptualized miracles and how they understood their theological significance. Specifically, it examines the impact of these thinkers on the Christian understanding of miracles. This study contributes to the theological corpus on the Reformation and offers insight for interdisciplinary and interreligious scholarship aimed at understanding diverse perspectives on supernatural phenomena. It occupies a significant place in the literature by analyzing the influence of the reformist ideas on modern Christian theology and practices. The reformers' understanding of miracles will be subjected to a phenomenological comparison. The study will also employ a sociological approach to understand the period's social structure, and the extent to which belief in miracles influenced it. In particular, the study will examine the reformists' efforts to interpret Biblical miracle narratives and to transform texts into a doctrine.

This study is primarily based on theological sources from the Reformation period and the writings of leading reformists. The article also aims to clarify the meaning of the concept of miracle within Reformed theology and to assess the extent to which early reformists' interpretations align the traditional Christian understanding. As the first academic study in Türkiye on this subject, it is expected to lay the groundwork for future research. Moreover, comparing how leading reformists understand miracles is crucial for grasping the depth of theological debates during the Reformation, and how different interpretations of Christianity were shaped. This comparison also sheds light on the diversity of Reformation-era theology and the evolution of Christian approaches to miracles. The study finds both similarities and differences in the reformists' understanding of miracles. These differing approaches make the Christian concept of miracles more universal by placing it within a historical and theological framework, thereby enriching the existing body of theological and philosophical literature on miracles in Christianity.

Keywords: History of Religion, Reformation, Catholic, Protestant, Miracle.

*This study is derived from the doctoral dissertation titled "The Understanding of Miracles in Christianity", completed in 2023 under the supervision of Prof. Dr. Ali İsmail GÜNGÖR at Ankara University, Institute of Social Sciences, Department of Philosophy and Religious Studies.

Luther, Zwingli ve Calvin'de Mucize: Mikro-Tarihsel Bir Karşılaştırma**

Öz

Reform, 16. yüzyılda Avrupa genelinde etkisini gösteren ve Roma Katolik Kilisesi'ne yönelik derin bir eleştiri süreci olarak ortaya çıkan, dinsel, toplumsal ve siyasi bir dönüşüm hareketidir. Bu hareket, Hristiyanlık tarihinde yalnızca teolojik bir çatışma değil, aynı zamanda köklü bir yeniden yapılanma sürecine zemin hazırlamış; Avrupa'nın dinî, kültürel ve siyasi yapısını büyük oranda şekillendirmiştir. Reformun yankıları, modern Avrupa'nın inanç sistemleri ve toplumsal düzeninin yanı sıra ulus-devletlerin oluşumunda ve güçler dengesinin yeniden tanımlanmasında belirleyici bir rol oynamıştır.

Reform dönemi, Roma Katolik Kilisesi'nin teolojik ve dinî yapısına yönelik kapsamlı eleştirilerle teşekkül etmiştir. Protestan reformcular, Kilise'nin mucize öğretisini, yetkinliğini temellendiren bir araç olarak görmesi nedeniyle reddetmişlerdir. Kilise, azizler ve kalıntılarla ilişkilendirilen mucizeleri otoritesinin teyidi olarak sunarken, reformcular bu yaklaşımı Kutsal Kitap'a aykırı bulmuş ve kendi teolojik bakış açılarıyla yeniden yorumlamışlardır. Martin Luther, mucizeleri Tanrı'nın gücünün bir göstergesi ve imanla ilişkili bir olgu olarak değerlendiren, Huldreich Zwingli, onlara alegorik bir anlam yüklemiş ve ahlâki mesajlarına odaklanmıştır. John Calvin ise mucizeleri Tanrı'nın egemenliğinin bir işareti olarak görmüş, ancak bu olguyu Havariler dönemiyle sınırlı tutmuştur. Calvin'e göre, mucizeler geçmişte Tanrı'nın mesajını doğrulamak için gerçekleşmiş, ancak modern iman hayatında mucizelere bağımlı bir anlayış uygun görülmemiştir. Evharistiya sakramenti konusundaki farklılıklar, bu reformcuların teolojik ayrılmalarını daha da belirginleştirmiştir. Luther, İsa Mesih'in fiziksel mevcudiyetini savunurken, Zwingli bu mevcudiyeti sembolik, Calvin ise ruhsal bir düzeyde yorumlamıştır. Günümüz mucizelerinin imkânı meselesinde de farklılıklar ortaya çıkmış; Luther mucizelerin gerçekleşebileceğini savunurken, Zwingli ve Calvin bu çağda mucizelerin sona erdiğini öne sürmüşlerdir. Bu çeşitlilik, reformcuların teolojik yaklaşımlarındaki derin farklılıkları ve kutsal metinlerin yorumlanmasında sergiledikleri çeşitliliği yansıtmıştır. Daha sonra bu fikirler, Lütercilik ve Kalvinizm gibi ekoller aracılığıyla sistemleştirilmiş ve Reform hareketinin dinî mirasını şekillendirmiştir. Reform döneminin kaynakları ışığında sadece öncü reformcuların mucize yaklaşımlarını mukayeseli inceleyerek Hristiyan mucize anlayışına etkisini ortaya koyma çalışmamızın sınırlarını oluşturmaktadır.

Reform dönemi hakkında birçok çalışma bulunmasına rağmen bu dönemin mucize metaforu hakkında Türkçe literatürde doğrudan bir çalışma yapılmamıştır. Hatta reform teolojisinde mucize olgusu ve öncü reformcuların mucize görüşlerini bütüncül bir yaklaşımla ortaya koyan kapsamlı bir çalışma henüz mevcut değildir. Bu çalışmada literatürdeki söz konusu boşluğa katkıda bulunmak amacıyla genel olarak Reform döneminde mucize metaforu ve öncü reformcuların mucize hakkındaki görüşleri ele alınmaktadır. Özel olarak ise bu düşünürlerin mucize yaklaşımlarının Hristiyan mucize anlayışına etkisi incelenmektedir. Öncü reformcuların mucize anlayışlarının karşılaştırılması, yalnızca Reform dönemi teolojisinin incelenmesine katkıda bulunmakla kalmaz, aynı zamanda doğaüstü olaylara ilişkin farklı bakış açılarını anlamaya çalışan disiplinler arası ve dinler arası çalışmalara da ışık tutmaktadır. Bu çalışma, reformcuların düşüncelerinin modern teolojiye ve Hristiyanlık pratiklerine olan etkisini derinlemesine analiz etmek açısından literatürde temel bir yer edinmektedir. Bu bağlamda bu düşünürlerin mucize anlayışları tarihsel fenomenolojik yöntemle mukayese edilecektir. Bunun yanı sıra dönemin toplumsal yapısını ve bu yapı üzerindeki mucize inancının etki boyutunu anlamak için sosyolojik metoda başvurulacaktır. Özellikle reformcuların Kutsal Kitap'taki mucize anlatılarını yorumlama ve mucizelerden ziyade metinlerin kendisini bir öğreti haline getirme çabaları teolojik yöntemle incelenecektir. Reform dönemine ait teolojik kaynaklar ve reformcuların kaleme aldıkları yazılar bu çalışmanın temel kaynağını oluşturmaktadır. Makale, reform teolojisinde mucize kavramının ne anlama geldiğini ve reformcuların mucize anlayışının geleneksel Hristiyan mucize anlayışıyla ne ölçüde benzer ve farklı olduğunu ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu konudaki ilk Türkçe çalışma olması nedeniyle sonraki araştırmalara bir temel teşkil edeceği düşünülmektedir. Bunun yanında çalışmada reformcuların mucize anlayışlarının karşılaştırılması, Reform dönemindeki teolojik tartışmaların derinliğini ve Hristiyanlığın farklı yorumlarının nasıl şekillendiğini anlamak açısından önemlidir. Ayrıca bu karşılaştırma hem Reform dönemi teolojisinin çeşitliliği hem de Hristiyanlık içindeki mucize kavramına yaklaşımların evrimini anlamaya katkıda bulunmaktadır. Çalışmanın sonunda, reformcuların mucize anlayışlarında hem benzerliklerin hem de belirgin farklılıkların bulunduğu tespit edilmiştir. Bu yaklaşımlar, Hristiyan mucize kavramını yalnızca tarihsel bir olgu olarak değil, aynı zamanda teolojik bir çerçeve içinde ele alarak daha evrensel bir perspektif sunmuştur. Reformcuların teolojik görüşleri, mucize kavramının anlamını derinleştirmiş ve bu alandaki felsefi ve teolojik tartışmaları zenginleştirerek günümüz Hristiyan mucize anlayışının şekillenmesine önemli ölçüde katkıda bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Dinler Tarihi, Reform, Katolik, Protestan, Mucize.

** Bu çalışma, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı'nda, Prof. Dr. Ali İsmail GÜNGÖR danışmanlığında 2023 yılında tamamlanan "Hristiyanlıkta Mucize Anlayışı" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

Giriş

16. yüzyılda Avrupa'da yaşanan Reform, Hristiyanlık tarihinin en köklü değişimlerinden birini tetiklemiş ve Hristiyan tarihinde üçüncü büyük ayrışma gerçekleşmiştir.¹ “Öze Dönüş Hareketi” olarak da adlandırılan bu süreç, Kilise'nin otoritesine ve teolojik doktrinlerine ilişkin kapsamlı bir sorgulamaya yol açmıştır. Protestan Reform liderleri olarak bilinen Martin Luther (1483-1546), Huldreich Zwingli (1484-1531) ve John Calvin (1509-1564), bu dönemde Hristiyan inancının temel öğretilerini yeniden yorumlarken, mucizelere ilişkin yaklaşımlarıyla da dikkat çekmişlerdir. Bu reformcular, mucize yaklaşımlarını, genellikle Roma Katolik Kilisesi'nin azizlere ve kutsal kalıntılara dayalı mucize öğretilerine bir eleştiri zemini üzerinde geliştirmişlerdir.²

Katolik teolojisinde mucizeler, Tanrı'nın doğrudan müdahalesini ve kudretini simgeleyen olağanüstü olaylar olarak görülmüş ve zamanla Roma Katolik Kilisesi'nin otoritesini meşrulaştıran temel unsurlardan biri haline gelmiştir.³ Azizlerin gerçekleştirdiği iddia edilen mucizeler ve bu olaylarla bağlantılı ritüeller, özellikle halk dindarlığında merkezi bir konuma yerleşmiştir.⁴ Ancak Reform dönemi, bu mucize anlayışının yoğun eleştirilerle karşılaştığı bir kırılma noktası olmuştur. Reformcular, mucizelerin anlamı, geçerliliği ve çağdaş yaşamla ilişkisini sorgulayarak bu kavramı teolojik ve pastoral bir perspektifle yeniden değerlendirme ihtiyacı duymuştur.⁵ Luther, mucizeleri Tanrı'nın iradesinin ve inayetinin bir tezahürü olarak görmüş, Kutsal Kitap'ta anlatılan mucizeleri tarihsel gerçeklik olarak kabul etmiştir. Onun bu yaklaşımında mucizeler, iman hayatının bir uzantısı ve Tanrı'nın gücünün somut bir ifadesi olarak değerlendirilmiştir.⁶ Zwingli ise mucizelere daha rasyonel ve sembolik bir yaklaşım benimseyerek, onları ahlâkî ve ruhsal anlamları ön plana çıkaran alegorik bir bağlamda ele almıştır.⁷ Calvin ise mucizeleri, Tanrı'nın egemen planının bir parçası ve mesajının bir işareti olarak görmüş, ancak bu olayların tarihselliğine vurgu yaparak mucizelerin Havariler dönemiyle sınırlı olduğu görüşünü savunmuştur.⁸ Reformcuların bu farklı yaklaşımları, mucizelerin yalnızca teolojik değil, aynı zamanda tarihsel ve ruhani rehberlik (pastoral) bir bağlamda yeniden yorumlanmasını sağlamış ve Hristiyanlıkta mucize kavramına dair daha evrensel bir tartışma zemini oluşturmıştır.

Bu makalede, Roma Katolik Kilisesi'nin mucize iddiaları, Kutsal Kitap'taki mucize anlatıları ve çağdaş mucizelerin imkânı meselesi gibi temel sorular bağlamında, Protestan Reform öncülerinin mucize anlayışları dönemin dinî ve toplumsal yapısıyla ilişkili olarak analiz edilecektir. Luther, Zwingli ve Calvin'in mucize kavramına dair eleştirileri ve yaklaşımları hem birbirleriyle benzerlikleri hem de farklılıkları noktasında ayrıntılı olarak ele alınacaktır. Bu dönemde mucizelerin teolojik ve pastoral işlevleri de değerlendirilerek Reform teolojisindeki yeri üzerine bir analiz yapılacaktır. Bu analiz, Reform döneminde mucizenin yeri ve Hristiyan inancı üzerindeki etkisi üzerinde kapsamlı bir değerlendirme sunmayı amaçlamaktadır. Türkçe literatürde Reform dönemi, teolojisi, Protestan hareketleri ve gelişimiyle ilgili birçok çalışma

¹ Şinasi Gündüz, “Hristiyanlık”, *Dünya Dinleri*, ed. Şinasi Gündüz (İstanbul: MiletNihal Yayınları, 2019), 148.

² Peter A. Lillback, “An Introduction to Luther, Calvin, and Their Protestant Reformations”, *Unio Cum Christo* 3/1 (2017), 95-97; 98-103.

³ John Collins, “Miracles”, *The Gospel Coalition* (Erişim 3 Aralık 2024).

⁴ Aykut Özer, *Hristiyanlıkta Mucize Anlayışı* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023), 248.

⁵ Özer, *Hristiyanlıkta Mucize Anlayışı*, 124-126.

⁶ Martin Luther, *Works of Martin Luther with Introductions and Notes*, ed. Henry Eyster Jacobs (Philadelphia: A.J. Holman Company, 1915), 120-123; Philip M. Soergel, *Miracles and the Protestant Imagination: The Evangelical Wonder Book in Reformation Germany* (Oxford: Oxford University Press, 2012), 33-66.

⁷ Huldreich Zwingli, *On Providence and Other Essays*, ed. Samuel Macauley Jackson (North Carolina: The Labyrinth Press, 1983), 157.

⁸ John Calvin, *Commentary on the Gospel of John*, çev. William Pringle (Edinburgh: Calvin Translation Society, 1847), 461.

bulunmaktadır.⁹ Ancak Türkiye’de Reform dönemi mucize metaforu veya reformcuların mucize yaklaşımlarına dair kapsamlı ve müstakil bir araştırma henüz yapılmamıştır. Literatürdeki boşluğu doldurmak ve sonraki araştırmalara bir teşvik amacıyla bu çalışmada, Reform döneminde mucize olgusu ve özellikle lider reformcuların mucize yaklaşımlarına ilişkin bilgiler, dönemin kaynakları ve kendi yazıları üzerinden ele alınmaktadır. Literatürdeki temel kanaat reformcuların tarihsel mucize anlatılarını kabul ettiği ancak çağdaş mucizelerin mümkün olmadığı yönündedir. Bu anlamda Roma Katolik Kilisesi’nin mucize öğretisi katı bir dille eleştirilerek reddedilmiştir. Bu doğrultuda ilk olarak lider Protestan reformcuların Reform teolojileri hakkında bilgi verilecek, daha sonra onların mucize anlayışları karşılaştırmalı bir şekilde incelenerek ortaya konulacaktır. Reform teolojisinde mucize metaforunun ve lider reformcuların bu konudaki tutumlarının mahiyetinin anlaşılabilmesi, arkasındaki muhtemel sebeplerin kapsamlı bir şekilde ele alınmasını gerektirmektedir. Zira 16. yüzyılın önemli gelişmelerinden biri olan Reform hareketlerinin Hristiyan teolojisine nasıl yansıdığı sorusu özel anlamda Hristiyan mucize anlayışına etkisi açısından önemlidir. Bu bağlamda konuya giriş mahiyetinde Reform dönemi ve teolojisi hakkında bilgi vermekte fayda vardır.

16. yüzyılda Avrupa’da Rönesans’la birlikte “yeniden biçim vermek, düzeltmek” manasında Reform adı verilen dinsel bir hareket yaşanmıştır.¹⁰ Reform, Roma Katolik Kilisesi’ni eleştirip Hristiyanlığın özüne dönmeyi diğer bir deyişle Kutsal Kitap’ı esas almayı amaçlayan bir harekettir.¹¹ 14. yüzyıldan itibaren Papa’nın seküler tutumu ve ruhban sınıfın baskısı, Roma Katolik Kilisesi’ne karşı eleştirileri artırmıştır.¹² Bu durum, Kilise’ye tepkilere ve reform çağrılarına yol açmıştır.¹³ Kilise’nin reformu düşüncesi, öncesinde John Wycliffe (1320-1384), Jan Hus (1370-1415) ve Girolamo Savonarola (1452-1498) gibi teologlarca da dile getirilmiştir.¹⁴ Ancak dönemin koşulları ve Kilise’nin otoritesi, reform düşüncesini engellemiştir.¹⁵ Bu yüzden 16. yüzyıl, Hristiyanlık tarihinde “dinsel reform çağı” olarak bilinmektedir.¹⁶ Esasında Reform, yeni bir doktrin değil, Hristiyanlığı Kutsal Kitap’ın özüne döndürme hareketidir.¹⁷ Dolayısıyla Reform, birçok reformcu tarafından “Hristiyan özüne dönüş hareketi” olarak adlandırılmıştır.

Reform hareketlerinin ortaya çıkışında, dinî yozlaşma başta olmak üzere, siyasi bağımsızlık arayışları, ekonomik dinamikler ve teknolojik yenilikler etkili olmuştur. Bu sebeplerin her biri, Reform’un farklı yönlerini şekillendirmiştir. Dinî sebepler bağlamında Reformun temelinde, Roma Katolik Kilisesi’nin dinî otoritesine yönelik ciddi eleştiriler yer almaktadır. Özellikle endüljans adı verilen günah affı belgelerinin para karşılığı satılması, halkın gözünde Kilise’yi ciddi bir şekilde itibarsızlaştırmıştır.¹⁸ Bunun yanı sıra, din adamlarının ahlaki çöküntüsü, kilise

⁹ Mustafa Bıyık, “Katolik Tiranlığından Protestan Teokrasisine John Calvin ve Cenevre Modeli”, *Dini Araştırmalar* 8/22 (2005), 41-62; Şevket Yavuz, “The Religious vs / Cooperates with the Secular Zwingli: A Church & State Equilibrium through Sola Scriptura (“Only Scripture”)”, *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/5 (2015), 29-48; Hakan Olgun, *Sekülerliğin Teolojik Kurgusu Protestanlık* (İstanbul: MiletNihal Yayınları, 2019); Ali Erbaş, *Hristiyanlıkta Reform ve Protestanlık Tarihi* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2022).

¹⁰ Berard Marthaler (ed), “Reform”, *New Catholic Encyclopedia: Ref-Sep* (Gale: Catholic University of America Press, 2002), 12/11.

¹¹ Jacques Waardenburg, “Reform”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/530.

¹² Hakan Olgun, “Hristiyanlıkta Reform ve Protestanlık”, *Fecre Doğru Aylık Düşünce Dergisi* 6/67 (2001), 12.

¹³ Carter Lindberg, *Avrupa’da Reform Tarihi: Ortaçağ Avrupası’ndan Modern Avrupa’ya Reformların Tarihiçesi*, çev. Özgür Umut Hofaşçı, ed. Silya Zengilli (İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2014), 55.

¹⁴ Christopher K. Lensch, “The Morningstar of The Reformation: John Wycliffe”, *Western Reformed Seminary Journal* 3/2 (1996), 3.

¹⁵ Bk. Kaan H. Ökten, *Hristiyanlıkta İncanın Yenilenmesi: Luther’in Teolojik Tezleri ve Toplumsal Yansımaları* (İstanbul: Mavi Ada Yayıncılık, 2000), 45-47.

¹⁶ Hakan Olgun, “Protestan Ahlâkiliği Sorunu ve Philip Melanchthon”, *Milet ve Nihal* 2/1 (2004), 117.

¹⁷ İzmir Protestan Kilisesi (İPK), “Reform Teolojisi Nedir?” (Erişim 2 Aralık 2024).

¹⁸ Hans Küng, *Christianity: Essence, History and Future* (London: Continuum Publishing, 1995), 102.

makamlarının satılması (simonya) ve nepotizm gibi uygulamalar, Kilise'ye karşı artan tepkileri tetiklemiştir¹⁹. Ayrıca, Kilise'nin kutsal metinleri yalnızca Latince olarak sunması, halkın Tanrı'yla doğrudan ilişki kurmasını engellemiş ve Kilise'yi aracı bir güç haline getirmiştir.²⁰ Reform, kutsal metinlerin ulusal dillere çevrilmesiyle bu engeli kırmayı hedeflemiştir.²¹ Reform, yalnızca dinî değil, aynı zamanda siyasi bir hareket olarak da önem taşımaktadır. 16. yüzyıl Avrupa'sında, merkezi krallıkların ve yerel yöneticilerin Papalık otoritesine karşı bağımsızlık talepleri Reform'u desteklemiştir.²² Almanya'da Kutsal Roma İmparatorluğu'nun parçalı yapısındaki prensler, Luther'in fikirlerini benimseyerek Papalık üzerindeki ekonomik ve siyasi baskıyı azaltmak istemişlerdir. Bu bağlamda Protestanlık, siyasi bir araç haline gelmiş ve yerel yöneticilerin kendi otoritelerini pekiştirmelerine hizmet etmiştir.²³ Fransız tarihçi Jacques Le Goff, "Reform, sadece dini bir hareket değil, aynı zamanda Papalığın Batı Avrupa üzerindeki siyasi egemenliğine bir meydan okumaydı"²⁴ ifadeleriyle bu hususa dikkat çekmiştir. Reform hareketi, aynı zamanda ekonomik bir alt yapıya dayanmaktadır. Roma Katolik Kilisesi, Avrupa'da geniş topraklara sahip bir ekonomik gücü ve yüksek vergiler ile halk üzerinde ağır bir yük oluşturmaktaydı.²⁵ Ayrıca, endüjans satışları gibi ekonomik sömürüler, halkın dinî olduğu kadar ekonomik tepkilerini de artırmıştır.²⁶ Ticaretin ve şehirleşmenin hızlandığı bir dönemde, burjuva sınıfı Kilise'nin ekonomik kontrolüne karşı çıkarak Reform hareketine destek vermiştir.²⁷ Ekonomi tarihçisi Richard Henry Tawney, bu durumu şöyle özetlemiştir: "Reform, sadece dinî bir hareket değil, aynı zamanda kapitalizmin yükselişi ile şekillenen yeni ekonomik güçlerin eski düzenle hesaplaşmasıdır".²⁸ Teknolojik sebepler bağlamında ise matbaanın icadı, Reform hareketinin başarısında belirleyici bir rol oynamıştır.²⁹ Johannes Gutenberg'in geliştirdiği matbaa teknolojisi, Luther'in fikirlerinin ve Kutsal Kitap'ın ulusal dillere çevrilmiş versiyonlarının kısa sürede geniş kitlelere ulaşmasını sağlamıştır.³⁰ Reform'un entelektüel temelleri, bu teknolojik yenilik sayesinde halk arasında hızla yayılmıştır. Elizabeth Eisenstein, "Matbaa, Reform'un hızla büyüyen bir devrim olmasını sağlayan itici güçtü"³¹ ifadeleriyle bu etkiyi dile getirmiştir. 1500'lerde Luther, Zwingli ve Calvin, Roma Katolik Kilisesi'nin sapmalarını fark ederek Reform hareketini başlatmışlardır.³² Reformcular, bağımsız düşünceler geliştirmişlerdir. Buna göre, Zwingli, Evharistiya konusunda Luther'den ayrılmıştır.³³ Calvin, kader anlayışında Luther'den farklı görüşler ortaya koymuştur.³⁴ Calvin, bazı

¹⁹ Roland H. Bainton, *Here I Stand: A Life of Martin Luther* (Nashville: Abingdon Press, 1950), 34.

²⁰ Martin Luther, *Doksan Beş Tez (Latince-Türkçe)*, çev. C. Cengiz Çevik (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2022), VII-VIII.

²¹ Steven Ozment, *The Age of Reform (1250-1550)* (New Haven: Yale University Press, 1980), 121.

²² G.R. Elton, *Reformation Europe: 1517-1559* (New York: Harper&Row, 1963), 45.

²³ Arthur Geoffrey Dickens, *The English Reformation* (New York: Schocken Books, 1964), 89.

²⁴ Jacques Le Goff, *The Birth of Europe* (London: Wiley-Blackwell Publishing, 2005), 234.

²⁵ Richard Henry Tawney, *Religion and the Rise of Capitalism* (ABD: Harcourt, Brace & World, 1926), 152.

²⁶ Eino Sormunen, *Martin Luther: Kutsal İnanç Adamı*, çev. Pekka Karvanen (İstanbul: Gerçeğe Doğru Kitapları, 2011), 44; Ökten, *Hristiyanlıkta İnançın Yenilenmesi*, 73-74.

²⁷ Andrew Pettegree, *Brand Luther: 1517, Printing and the Making of the Reformation* (London: Penguin Books, 2015), 94.

²⁸ Tawney, *Religion and the Rise of Capitalism*, 42.

²⁹ Hakan Olgun, *Luther ve Reformu, Katolisizm'i Protesto* (Ankara: Fecr Yayınevi, 2001), 21.

³⁰ Elizabeth L. Eisenstein, *The Printing Press as an Agent of Change* (Cambridge: Cambridge University Press, 1980), 35.

³¹ Elizabeth Eisenstein, *The Printing Revolution in Early Modern Europe* (Cambridge: Cambridge University Press, 1983), 64.

³² Lindberg, *Avrupa'da Reform Tarihi*, 55.

³³ Zwingli, Luther'in *Evharistiya* ayininde ekmek ve şarabın hem cevher hem de araz olarak İsa Mesih'in bedeni ve kanı olması, ritüel esnasında İsa'nın hakikaten varlığı anlamını taşıdığı düşüncesini reddetmektedir. Ona göre, Evharistiya ayini sembolik bir hatıra yemeğinden ibarettir. Buna göre, bu hususta Luther'in Kutsal Kitap'a katı literalist bir yöntemle yaklaştığı, Zwingli'nin ise daha gerçekçi ve mantıksal hareket ettiği söylenebilir; bk. Richard Stauffer, *Reform*, çev. Cem Muhtaroglu (İstanbul: İletişim Yayınları, 1991), 2.

³⁴ Calvin kader konusunda seçilmiş olmayı öne çıkarmakta ve insanların bitmeyen bir gayretle çalışarak hayatın zorluklarını yenme ve dünya hayatında etkin olma çabasına karşı çıkmaktadır. Çünkü ona göre, hiç kimse Tanrı'nın takdirini bilemez ve değiştiremez. Böylece o, Luther'in, Hristiyanların Tanrı'nın sonsuz ihtişamı adında hayatın sıkıntılarına boyun eğilmemesinde ısrar etmesi düşüncesini reddetmektedir; bk. John Calvin, "The Institutes of The Christian Religion", *Christian Classics Ethereal Library* (Erişim 22 Eylül 2024).

konularda ise Luther'den etkilenmiştir.³⁵ Buna karşın bu reformcular, nihai otorite olarak Kutsal Kitap'ı kabul etmede birleşmişlerdir. Reformcular, tinsel kaygılarla hareket etmiş, ancak bu ayrım zamanla “dinsel-siyasal” bir boyut kazanmıştır.³⁶ Reformcular, “sola scriptura” (yalnızca kutsal yazı) ilkesini benimseyerek, inanç ve uygulamaların tek kaynağı olarak yalnızca Kutsal Kitap'ı kabul etmiş ve böylece Roma Katolik Kilisesi'nin gelenek ve dogmalar yoluyla halk üzerindeki tahakkümünü kırmayı hedeflemişlerdir. Bu yaklaşım, dinî otoriteyi Kilise'nin tekelinden çıkarıp bireyin Tanrı ile doğrudan ilişki kurabilmesine olanak tanıyan radikal bir dönüşümün temelini oluşturmuştur.³⁷

1. Luther, Zwingli ve Calvin'in Özgün Mucize Yaklaşımları

Reform hareketinin liderleri olarak kabul edilen Luther, Zwingli ve Calvin, farklı teolojik yaklaşımlar geliştirerek Protestanlığın çeşitli mezheplerinin oluşumuna önderlik etmişlerdir. Bu farklılıklar, Batı Hristiyanlığında köklü değişimlere ve derin etkiler yaratan bir dönüşüme zemin hazırlamıştır.

Yeni bir Hristiyanlık anlayışı olarak ortaya çıkan üçüncü büyük Hristiyan grubu olan Protestanlığın önemli isimlerinden biri de Martin Luther'dir.³⁸ Luther'in Reform hareketini şekillendiren *Doksan Beş Tez* (The Ninety-Five Theses) adlı eserinin yanı sıra, *Alman Ulusunun Hristiyan Soylularına* (An den Christlichen Adel Deutscher Nation), *Kilise'nin Babil Esaretine Dair* (Von der Babylonischen Gefangenschaft der Kirche), *Hristiyan Bir İnsanın Özgürlüğüne Dair* (Von der Freiheit eines Christenmenschen) adlı üç önemli eseri daha bulunmaktadır.³⁹

Luther'in Reform teolojisinin merkezinde, kurtuluşun yalnızca “iman (sola fide)”, “lütuf (sola gratia)” ve “kutsal yazı (sola scriptura)” doktrinleriyle mümkün olduğu düşüncesi yer almaktadır.⁴⁰ Luther, *Sola scriptura* ilkesiyle Roma Katolik Kilisesi'nin otoritesine karşı çıkmış ve teolojik argümanlarını yalnızca kutsal yazılara dayandırmıştır.⁴¹ İnsanın kurtuluşunun yalnızca imanla mümkün olduğunu, iyi işlerin ya da sakramentlerin bu süreçte belirleyici olmadığını *Sola fide* ilkesiyle Luther, Tanrı'nın lütfunun kurtuluşun tek kaynağı olduğunu öne sürerek, kader anlayışı bağlamında Tanrı'nın kurtaracağı kişileri önceden belirlediğini savunmuştur.⁴² Luther, *Sola gratia* ilkesiyle ise kurtuluşun Tanrı'nın karşılıksız lütfu olduğunu vurgulamış ve günahkâr insanın kendi çabasıyla kurtuluşa erişemeyeceğini dile getirmiştir.⁴³ Luther, yalnızca vaftiz ve Evharistiya sakramentlerini kabul etmiş, ancak Evharistiyada İsa Mesih'in fiziksel varlığını savunarak Zwingli'den ayrılmıştır.⁴⁴ Ona göre, ayın sırasında ekmek ve şarap, hem cevher hem de araz olarak İsa Mesih'in bedeni ve kanını taşımaktadır (Konsubstantiation). Luther'in bu yaklaşımı, yargılayıcı Katolik Tanrı anlayışını terk ederek, kurtuluşu yalnızca lütuf ve imana dayandıran bir merhamet teolojisi geliştirdiğini göstermektedir.⁴⁵ Böylece Luther'in reform

³⁵ Ayrıntı olarak bk. Roger E. Olson, *Hristiyan İlahiyatının Hikayesi Gelenek ve Reformun Yirmi Yüzyılı*, çev. Ken Wiest (İstanbul: Haberci Basın Yayın, 2020), 386–87.

³⁶ David Miller, “Reform”, *Blackwell'in Siyasal Düşünce Ansiklopedisi*, çev. B. Peker ve N. Kırac (Ankara: Ümit Yayıncılık, 1995), 2/223.

³⁷ R. Micheal Allen, *Reformed Theology* (New York: T&T Clark International, 2010), 7.

³⁸ Şinasi Gündüz, *Hristiyanlık* (İstanbul: İsam Yayınları, 2017), 133; Waardenburg, “Reform”, 530.

³⁹ Ökten, *Hristiyanlıkta İnançın Yenilenmesi*, 8.

⁴⁰ Olson, *Hristiyan İlahiyatının Hikayesi*, 16; Gündüz, *Hristiyanlık*, 133.

⁴¹ Martin Luther, “The Babylonian Captivity of the Church (1520)”, *Luther's Works*, ed. Helmut T. Lehmann (Minneapolis: Fortress Press, 1959), 107.

⁴² Martin Luther, “Preface to the Epistle of St. Paul to the Romans (1522)”, *Luther's Works*, ed. Helmut T. Lehmann (Minneapolis: Fortress Press, 1960), 362.

⁴³ Martin Luther, “The Freedom of a Christian (1520)”, *Luther's Works*, ed. Helmut T. Lehmann (Minneapolis: Fortress Press, 1957), 351.

⁴⁴ Olgun, *Luther ve Reformu*, 178.

⁴⁵ Aurelian Botica, “Revisiting Luther's Theology of the Eucharist”, *Perichoresis* 5/1 (2007), 97–116.

teolojisi, bireyin Tanrı ile doğrudan ilişkisini, kutsal yazıların otoritesini ve lütuf ile imanın önemini merkeze alarak Protestan teolojisinin temelini oluşturmuştur.

Zwingli'nin Reform teolojisi ise *Doğru ve Yanlış Din Üzerine Yorum* (Commentary on the True and False Religion) adlı eserinde en kapsamlı biçimde ele alınmış olup, ilk sistematik Reform teolojisi olarak kabul edilmiştir.⁴⁶ Zwingli'nin Kutsal Kitap'a dayalı teolojisi, Roma Katolik Kilisesi'ne eleştiri getirirken kilise-toplum ilişkilerine yeni bir yaklaşım sunmuş,⁴⁷ Hümanizm ve Grek düşüncelerinden (Platon, Aristoteles, Stoacılık vb.) büyük ölçüde etkilenmiştir.⁴⁸

Zwingli ile Luther arasında önemli teolojik farklılıklar bulunmaktadır.⁴⁹ Evharistiya sakramenti konusunda o, Luther'in aksine, bunun İsa Mesih'in kurbanını hatırlatan ve topluluğun birlikteliğini gösteren "sembolik" bir anma ritüeli olduğunu savunmuştur.⁵⁰ Zwingli, Luther gibi Sola scriptura'nın Hristiyan inancının ve pratiklerinin tek otoritesi olduğunu ifade etmiş ve bu nedenle Kilise geleneği, kararları ve papalığın bu otoriteye bağlı olması gerektiğini düşünmüştür.⁵¹

Zwingli, Tanrı'yı doğaya, tarihe ve insanlara hükmeden, kâinata müdahale eden mutlak ve otoriter bir güç olarak tanımlayan "kaderci (predestinist)" bir anlayışı benimsemiştir.⁵² Bu bağlamda o, Tanrı'yı her şeyin tek faili ve gücü olarak kabul etmiş, bu görüşü nedeniyle stoacı ve panteist yanılgılarıyla suçlanmıştır. Zwingli, Tanrı'nın egemenliği ve iradesini vurgulayarak, kaderin (predestinasyon) insan kurtuluşunda lütfunun belirleyici rol oynadığını savunmuştur.⁵³

Zwingli, Vaftiz ve Evharistiya sakramentlerini kurtuluş için gerekli görmeyip inananların Tanrı'ya bağlılıklarını simgeleyen semboller olarak kabul etmiştir.⁵⁴ Örneğin; Zwingli, Vaftiz sakramentini Tanrı'nın İsrail'le ilişkisinin Eski Ahit'teki sünnetle benzer biçimi şeklinde yorumlamıştır. Bu bağlamda o, vaftizi Tanrı'nın seçilmişleri için bir "işaret" veya "mühür" olarak değerlendirmiş; onun kurtuluş, iman ya da lütuf sağlamadığını çünkü seçilmişliğin Tanrı'nın lütfu ve iman ile kurtuluşun bunların sonucu olduğunu savunmuştur.⁵⁵ Bununla birlikte o, kurtuluşun yalnızca imanla mümkün olduğunu kabul etmiştir.⁵⁶ Zwingli, Evharistiya sakramentini yalnızca sembolik bir ritüel olarak görmüş ve Luther'in İsa Mesih'in gerçek varlığını kabul eden *konsubstantiation* görüşüne karşı çıkmıştır. Zwingli'ye göre, İsa'nın "Bu benim bedenimdir"⁵⁷ ifadesi, sembolik bir anlam taşımakta olup literal bir yorum gerektirmez. Bu yaklaşımıyla Zwingli, Luther'in literalist teolojik yöntemine karşı daha rasyonel ve metin merkezli bir yorum geliştirmiştir.⁵⁸ Ayrıca o, ibadette sadeliği savunarak resim, heykel ve kutsal eşya kullanımına karşı çıkmıştır.⁵⁹

⁴⁶ Ulrich Zwingli, *Commentary on True and False Religion*, Samuel Macauley Jackson and Clarence Nevin Heller (edits) (Durham: N.C.: Labyrinth, 1981); Olson, *Hristiyan İlahiyatının Hikayesi*, 420.

⁴⁷ Yavuz, "The Religious vs / Cooperates with the Secular Zwingli", 21; Ökten, *Hristiyanlıkta İnançın Yenilenmesi*, 131; Robert V. Schnucker, "Huldreich Zwingli", çev. Sibel Sel-Levent Kınran, *Hristiyanlık Tarihi*, ed. M. Ali Şimşek (İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları, 2004), 381.

⁴⁸ Olson, *Hristiyan İlahiyatının Hikayesi*, 20.

⁴⁹ Olgun, *Luther ve Reformu*, 73.

⁵⁰ Ulrich Zwingli, "A Short and Clear Exposition of the Christian Faith", *On Providence and Other Essays*, ed. Samuel Macauley Jackson-William John Hinke (Durham: N.C.: Labyrinth, 1983), 20.

⁵¹ Ulrich Zwingli, *The Latin Works*, çev. Samuel Macauley Jackson-William John Hinke (Philadelphia: Heidelberg Press, 1929), 3/124.

⁵² Ulrich Zwingli, "On the Providence of God", *On Providence and Other Essays*, ed. Samuel Jackson-William John Hinke (Durham, N.C.: Labyrinth, 1983), 157.

⁵³ Olson, *Hristiyan İlahiyatının Hikayesi*, 421-422.

⁵⁴ Zwingli, "A Short and Clear Exposition of the Christian Faith", 20-21.

⁵⁵ Olson, *Hristiyan İlahiyatının Hikayesi*, 423.

⁵⁶ Zwingli, "On the Providence of God", 137; 157.

⁵⁷ Matta 26/26.

⁵⁸ Richard Stauffer, *Reform*, çev. Cem Muhtaroglu (İstanbul: İletişim Yayınları, 1991), 2.

⁵⁹ Lindberg, *Avrupa'da Reform Tarihi*, 171.

Nihayetinde, Zwingli'nin Reform teolojisinin, Protestanlığı radikal bir yorum olarak şekillendirdiği ve Hristiyan inancına “alegorik” bir yaklaşım getirdiği söylenebilir.

Calvin ise Reform hareketleri üzerinde derin izler bırakmış ve *Hristiyan İnancının Temelleri* (Institutes of Christian Religion) adlı eserinde teolojisini sistematik bir şekilde açıklamıştır. Bu çalışma, Hristiyan inancının ana temaları ve problemleri hakkında derli toplu bir tartışmalar derlemesi sunmaktadır.⁶⁰ Calvin, bu eseri, “temel Hristiyan öğretilerini özetlemek” ve “Kutsal Kitap’ın daha fazla okunmasına bir giriş sağlamak” şeklinde iki amaçla yazdığını belirtmiştir.⁶¹ Buna göre, Calvin’in Reform teolojisinin, esasen “Kutsal Kitap” ve “Tanrı anlayışı/Tanrı’nın takdiri” merkezli bir yapıda olduğu ifade edilebilir.⁶² Öyle ki, Calvin de Luther ve Zwingli gibi, Hristiyan inancının tek otoritesi olarak yalnızca kutsal yazıyı (Sola scriptura) kabul etmiş ve Roma Katolik Kilisesi’nin gelenekleri ile papalık otoritesini reddetmiştir.⁶³ Ayrıca Calvin, Tanrı egemenliği, kurtuluş ve kilise hiyerarşisi konusundaki görüşleriyle, Reform hareketine teolojik bir temel kazandırmıştır.⁶⁴

Calvin, tıpkı Luther ve Zwingli gibi, Tanrı’nın evrenin yaratılışından kurtuluşa kadar her şeyi kontrol eden mutlak egemenliğe sahip olduğunu savunmuştur.⁶⁵ Ona göre, hem tarih hem de insanlık Tanrı’nın planının ayrılmaz bir parçasıdır.⁶⁶ Calvin, Tanrı’nın her şeyi önceden belirlemesi (predestination) inancını savunarak, Zwingli gibi “kaderci (predestinist)” bir anlayışı benimsemiştir.⁶⁷ Bu bağlamda Calvin, kaderde seçilmişliği vurgulayarak, insanların dünya hayatında çaba harcamalarını reddetmiş ve Tanrı’nın takdirinin değiştirilemez olduğunu ileri sürmüştür. Bu yaklaşımıyla o, Luther’in sıkıntılara boyun eğme görüşünü reddetmiştir.⁶⁸ Öte yandan Calvin, Luther ve Zwingli ile benzer şekilde, insanın kurtuluşunun yalnızca iman (sola fide) ve Tanrı’nın lütfu (sola gratia) ile mümkün olduğunu düşünmüştür.⁶⁹ Ayrıca, Zwingli gibi ibadetlerin sade ve kutsal yazılara uygun olmasına önem veren Calvin, müzik ve görsel sanatların ibadette kullanılmasını ise kısıtlamıştır.⁷⁰

Calvin, sakrametler konusunda vaftiz ve Evharistiya sakramentlerini kabul etmiş, Evharistiyada Luther gibi İsa Mesih’in ruhsal gerçek mevcudiyetini onaylamıştır.⁷¹ Ancak Calvin, Luther’in İsa Mesih’in her yerde bulunma doktrinini reddetmiş, bunun insanlığın gerçekliğini baltalayabileceğini savunmuş ve Zwingli ile benzer şekilde İsa Mesih’in Baba Tanrı’nın yanında oturduğu inancını benimsemiştir.⁷² Ayrıca o, Evharistiyada teslis inancını vurgulayarak, İsa Mesih’in Kutsal Ruh’un gücüyle kiliseye sunulduğunu savunmuştur.⁷³ Bunun yanı sıra o, Katolik

⁶⁰ John Calvin, *Institutes of Christian Religion* (1536), çev. Henry Beveridge (Michigan: Eerdmans Publishing, 1989), 1.

⁶¹ Akt. David C. Steinmetz, “The Theology of John Calvin”, *The Cambridge Companion to Reformation Theology*, ed. David Bagchi-David C. Steinmetz (Cambridge: Cambridge University Press, 2004), 115.

⁶² Olson, *Hristiyan İlahiyatının Hikayesi*, 427.

⁶³ Şimşek, *Hristiyanlık Tarihi*, 383.

⁶⁴ Bıyık, “Katolik Tiranlığından Protestan Teokrasisine John Calvin ve Cenevre Modeli”, 48-51; Lindberg, *Avrupa’da Reform Tarihi*, 265.

⁶⁵ Geniş bilgi için bk. Muhammet Tarakçı, “Kalvinizm’de Kader Anlayışı”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/2 (2010), 93-119.

⁶⁶ Steinmetz, “The Theology of John Calvin”, 120.

⁶⁷ John Calvin, Calvin’s Commentaries, Complete, *From the Calvin Society Edition* (Erişim 20 Eylül 2024); Thomas Henry L. Parker, *Portrait of Calvin* (Philadelphia: The Westminster Press, 1954), 113.

⁶⁸ John Calvin, “The Institutes of The Christian Religion”, *Christian Classics Ethereal Library* (Erişim 22 Eylül 2024).

⁶⁹ Calvin, *Institutes of The Christian Religion*, 345.

⁷⁰ Justo L. Gonzalez, *A History of Christian Thought: From the Protestant Reformation to The Twentieth Century* (New York: Orbis Books; 1975), 121.

⁷¹ John Calvin, *The Institutes of The Christian Religion*, düz. John T. McNeil, çev. Ford Lewis Battles (Louisville: Westminster John Knox Press, 2006), 1362.

⁷² Steinmetz, “The Theology of John Calvin”, 126.

⁷³ Steinmetz, “The Theology of John Calvin”, 127.

inancındaki gibi Evharistiyada ekmek ve şarabın İsa Mesih'in bedeni ve kanına dönüşmesini (transubstantiation) putperestlik olarak nitelendirmiştir.⁷⁴

Sonuç olarak, Calvin'in Reform teolojisi, Tanrı'nın mutlak egemenliği ve kader anlayışıyla, insanın kurtuluşunun tamamen Tanrı'nın lütfuna bağlı olduğu derin bir teolojik çerçeve sunmuş ve hem Katolik Kilisesi hem de sonrasında Presbiteryenlik gibi Protestan gruplar üzerinde büyük etki yaratmıştır.⁷⁵

2. Mucize Konusunda Ortak Noktalar ve Farklılıklar

Reformcular ile Roma Katolik Kilisesi arasındaki en belirgin farklardan biri, "ilahi vahiy" kavramına yükledikleri manadır. Buna göre, Katolikler değişen-gelişen-ilerleyen yani "dinamik bir vahye" inanırken⁷⁶, reformcular ise "statik bir vahiy" inancını kabul etmişlerdir.⁷⁷ Roma Katolik Kilisesi teolojisinde dinî inanç ve ritüeller yüzyıllar boyunca gelişebilir ve buna bağlı olarak yeni doktrinler eklenebilir ya da çıkarılabilir. Bunun gerçekleştiği kanalın ise en başta mucizeler olduğu Kilise tarafından ileri sürülmüştür. Bu doğrultuda Tanrı, mevcut iradesini mucizeler aracılığıyla insanlığa sunabilmektedir. Kilise'ye göre bu bir olay, bir aziz veya bir kurum aracılığıyla mümkündür. Bu anlayış, Kilise'nin azizlere saygı, marioloji (mariology), araf, bekârlık, İncil'e eklemeler (Apokrifa) ve hoşgörü gibi uygulamaları ve inançları beraberinde getirmiştir. Öyle ki, Roma Katolik Kilisesi'ne ait yetkiler, sözde mucizelerin doğrulanması yoluyla kutsal yazıların yetkilerine eşit bir duruma getirilmiştir.⁷⁸

Lider reformcular ise Roma Katolik Kilisesi'nin yeni doktrin ve ritüellerin eklenebileceği dinamik vahiy anlayışını reddederek buna karşın "statik vahiy" anlayışını savunmuşlardır. Bu anlamda bu reformcular, mucizeleri yalnızca 1. yüzyıldan veya en geç 4. yüzyıldan itibaren geçerli olan sınırlı bir doktrin olarak tanımlamışlardır. Onlara göre, artık bu çağlardan sonra doktrin geliştirme çağı kapanmıştır. Çünkü kutsal yazılarda her şey ana hatlarıyla belirgin bir şekilde açıklanmıştır. Dolayısıyla bu metinlere herhangi bir ekleme ya da çıkarma yapmak yanlıştır. Böylece reformcular, kutsal yazıları, Hristiyan öğretilerinde "nihai otorite" olarak kabul etmiş, Roma Katolik Kilisesi tarafından iddia edilen mucizeleri ise vahiy niteliğinde görmeyip reddetmişlerdir.⁷⁹

Hristiyan inancın yozlaştığı, dinin Roma Katolik Kilisesi tarafından birtakım bencil tutkular uğruna sömürüldüğü bir dönemde gerçek Tanrı bildirisinin özüne dönülmesi gerektiğini savunan lider reformcuların lütf araçları doktrinleri, mucize anlayışlarına dair nasıl bir etki yapmıştır? Bununla birlikte bu doktrinler, bu düşünürlerin çağdaş mucizelerle ilgili inançlarına nasıl yansımıştır? Onlara göre, Tanrı insanla sadece lütf yoluyla çalışmayı tercih etmiştir. Bu düşüncenin onların mucizevî olaylar hakkındaki görüşlerine nasıl bir etki yarattığı tartışılmaktadır. Esasında tüm bu soruların yanıtları öncü reformcuların mucize anlayışları hakkında bilgi vermektedir. Bu bağlamda bu düşünürlerin mucize anlayışlarını; "mucizelerin

⁷⁴ J.F.K. Mulder, "John Calvin and the Accursed Idolatry of the Papal Mass", *Koers-Bulletin for Christian Scholarship* 79/4 (2014), 4.

⁷⁵ Geniş bilgi için bk. Mustafa Bıyık, *Presbiteryenlik ve Türk Presbiteryenler* (Ankara: Ankara Okulları Yayınları, 2006).

⁷⁶ Katolik anlayışa göre, vahiy sadece kutsal kitaplar veya geçmişteki peygamberlerin sözleriyle sınırlı değildir; aynı zamanda Kilise'nin yaşamı, liturji, gelenek, insan deneyimi ve akıl yoluyla devam eden bir süreçtir. Bu anlayış, dinamik vahiy olarak ifade edilmektedir; bk. Harun Dünder Karahan, "Hristiyan Mezheplerinde Vahiy Anlayışı", *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/13 (2018), 291-293.

⁷⁷ Muhammet Tarakçı, "Hristiyanlık'ta Vahiy Anlayışı", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/2 (2003), 171-201.

⁷⁸ Özer, *Hristiyanlıkta Mucize Anlayışı*, 258-260.

⁷⁹ Özer, *Hristiyanlıkta Mucize Anlayışı*, 130.

doğası”, “mucizelerin amacı”, “İncil mucizeleri” ve “Kutsal Ruh mucizelerine dair görüşler” gibi çeşitli yönleriyle ele almak mümkündür.

Reformcular, mucize konusunda ilk olarak “mucizelerin doğası” meselesi üzerinde durmuşlardır. Luther’in bu konudaki görüşlerinin ana hatlarını Wittenberg Üniversitesi’nde oluşturduğu *Yaratılış Üzerine Dersler* (Lectures on Genesis) çalışmasındaki notları teşkil etmektedir. Burada Luther, Tanrı’nın yaratılışta o zaman anlaşıldığı şekliyle doğa yasalarına aykırı görünen bir şekilde nasıl müdahale ettiğini açıklarken özellikle mucizelerin doğasına vurgu yapmıştır. O, bu bağlamda mucizeyi, “Tanrı’nın doğa kurallarında meydana getirdiği istisnalar” şeklinde tanımlamıştır.⁸⁰ Calvin’e göre Tanrı, tüm düzeni kendi Söz’ü aracılığıyla kurmuş olsa da bu kurallara mutlak şekilde bağlı değildir; zira Tanrı, iradesinde tamamen özgür ve egemendir, dolayısıyla kendi koyduğu düzeni değiştirme ya da askıya alma yetkisine sahiptir.⁸¹ Böylece Luther, doğayı Tanrıyla özdeşleştirmiş ve İsa Mesih’in insan bedeninde yeryüzüne gelmesini ve insanlara nüfuz etmesini mucizevi bağlamda Tanrı’nın yeryüzüne bir müdahalesi biçiminde tasvir etmiştir.⁸² Bununla birlikte o, çoğu kez doğal kabul edilen, doğum ve fiziksel büyüme ile günlük hayattaki gelişmeleri de mucizenin türleri olarak değerlendirmiştir. Luther’in mucizeyi Tanrı’nın hayata müdahalesi olarak tanımlayan anlayışına göre, Tanrı’nın bu müdahaleyi dünyevi yollarla gerçekleştirmeyi tercih edebileceği ve bu çerçevede farklı türde mucizelerin mümkün olabileceği öne sürülmüştür. Bu hususta Alman Lutheran Teolog Paul Althaus, Luther’in mucize anlayışının gelişimini kapsamlı bir şekilde ele aldığı *Martin Luther’in Teolojisi* (The Theology of Martin Luther) adlı eserinde Luther’in mucizenin doğası hakkında şöyle bir değerlendirmeye yer vermiştir: “Tanrı’nın mucizeleri, sadece olağanüstü olaylarda değil, doğanın olağan akışında her yerde yapılır.”⁸³ Buna göre, Luther’in doğrudan Tanrı’ya atfettiği mucizeleri, Tanrı yasasında olağan olaylar olarak kabul ettiği ileri sürülmektedir. Ayrıca Luther, daha büyük mucizelerin tabiatın dışında meydana geldiğini iddia etmiştir. Bu doğrultuda “dolayısıyla bir kimsenin İncil’i kabul edip ‘bedensel sesimle Mesih’i yüreğinize getirmesi, böylece O’nu kendi içinizde biçimlendirmeniz’ bir mucizedir.”⁸⁴ söylemiyle İsa Mesih’in yeni yaratılışın içine yaşamak için girdiğinde, insanın kalbinde meydana getirdiği değişimleri bu tür mucizeye örnek göstermiştir. Öte yandan onun bu düşüncesinin Evharistiya sakramentine yaklaşımını da yansıttığı söylenebilir.⁸⁵ Bu bağlamda Luther’e göre mucizelerin en büyüğü ne Yeni Ahit’te anlatılan belalar ne de Eski Ahit’in *Çıkış* bölümündeki Firavun’un esaretinden kurtuluştur. Ona göre, İsa Mesih’in doğumu, ölümü, dirilişi ve yükselişi en büyük mucizelerdir. Böylece Luther’in tek şaşırtıcı mucize olarak İsa Mesih’i kabul ettiği diğer işaretleri ve harikaları ise daha az şaşırtıcı olaylar olarak nitelendirdiği anlaşılmaktadır.⁸⁶

Zwingli’nin mucizelerin doğasına ilişkin görüşlerini ise büyük oranda *Tanrı’nın Takdiri Üzerine* (On the Providence of God) adlı eserinde görmek mümkündür. Zwingli’nin, eserinde kullandığı şu ifadeler mucizelerin doğasına ilişkin temel tezini büyük oranda ortaya koymaktadır:

Tanrı’nın yönlendiren yönetimi ebediyen geçerlidir ve değişmez; iyi ve kötü dahil, olup biten her şeyin sebebidir; hiçbir şey bir şeye bağlı, tesadüfi

⁸⁰ Martin Luther, “Luther’s Works. 1: Lectures on Genesis, Chap. 1-5”, ed. Jaroslav Pelikan-Helmut T. Lehmann (Saint Louis, Missouri: Concordia Publishing House, 1958), 5-10.

⁸¹ WA 42:21; LW 1:27.

⁸² Sormunen, *Martin Luther: Kutsal İnanç Adamı*, 82.

⁸³ Paul Althaus, *The Theology of Martin Luther*, çev. Robert C. Schultz (Philadelphia: Fortress Press, 1966), 110.

⁸⁴ WA 19:488; LW 36:340 (The Sacrament of the Body and Blood of Christ Against the Fanatics, 1526).

⁸⁵ Geniş bilgi için bk. Botica, “Revisiting Luther’s Theology of Eucharist”, 97-116.

⁸⁶ Martin Luther, *Martin Luther Sammtliche Schriften*, düz. St. Louis (MO: Concordia Publishing House, 1880-1910), 14/1160.

veya kazara değildir. Sadece ve sadece Tanrı her şeyin 'tek sebebidir' ve bütün diğer sözde sebepler ise yalnızca 'tanrısal işleyişin araçlarıdır.'⁸⁷

Zwingli, böylece mucizelerin asıl yaratıcısının Tanrı olduğunu vurgulamış ve onları "Tanrı'nın doğaya müdahalesi" olarak tanımlamıştır. Ayrıca o, Luther'den farklı olarak, mucizelerin tesadüften bağımsız bir şekilde gerçekleştiğini belirtmiştir. Bu noktada İskoç teolog Donald Macleod, *Mesih'in Eseri* (The Work of Christ) adlı çalışmasında, Zwingli'nin Mesih'in mucizelerini insani değil, ilahi bir güce dayandığı görüşünü desteklemiştir. Macleod, Zwingli'nin mucizeleri "tanrısal kudretin bir işareti" ve "ilahi müdahalenin bir tezahürü" olarak iki temel boyutta ele aldığını öne sürmüştür.⁸⁸

Calvin'in mucizelerin doğasına ilişkin görüşlerine ise genellikle *Hristiyan İnancının Temelleri* (The Institutes of the Christian Religion) adlı eserinde rastlamak mümkündür.⁸⁹ Eser, dikkatlice incelendiğinde ona göre, mucizeler, genellikle "Tanrı'nın bir müdahalesi, takdiri, lütfu veya kudretinin bir işareti" şeklinde açıklanmıştır. Onun bu mucize kavramında üç önemli ögenin öne çıktığı dikkat çekmektedir: Birincisi, *Tanrı'nın bir müdahalesi* olarak mucizeler. Buna göre Calvin, teolojisinde yeryüzündeki her şeyde Tanrı'nın bir müdahalesi olduğunu savunmuştur.⁹⁰ O, Tanrı'nın yeryüzündeki canlı cansız her şeyde bir müdahalesinin ve yönlendirmesinin olduğunu Kutsal Kitap'tan hareketle ileri sürerek bu düşüncesinin herkes tarafından kabul edilmesi gerektiğini şu ifadelerle belirtmiştir:

Hırsızlar veya aç hayvanlar arasına düşerse; denizde ani bir rüzgâr gemi kazasına neden olursa; bir evin veya ağacın düşmesi sonucu yere düşerse; bir başkası, çöl yollarında dolaşırken kurtuluşla karşılaşsa; ya da dalgalar tarafından savrulduktan sonra limana varır ve ölümden harikulade bir kaçamak yapar. Tüm bu olaylar hem müreffeh hem de olumsuz, şehvet duygusu talihe bağlayacaktır. Ancak, başının tüm saçlarının sayılı olduğunu Mesih'in ağzından öğrenen (Matta 10/30), nedeni daha uzaklarda arayacak ve tüm olayların Tanrı'nın gizli öğüdü tarafından yönetildiğini kabul edecektir. Cansız nesnelerle ilgili olarak, her birinin kendine özgü özelliklerine sahip olmasına rağmen, hepsinin güçlerini ancak Tanrı'nın doğrudan eli tarafından yönlendirildiği sürece uyguladığını kabul etmeliyiz. Dolayısıyla bunlar, Tanrı'nın karşılaştığını gördüğü enerjiyi sürekli olarak içine akıttığı ve dilediği gibi herhangi bir amaca dönüştüğü ve dönüştürdüğü araçlardır...⁹¹

Ayrıca Calvin'in "Gerçekten o, kullarında mucizeler yaratırken ve yasayı verirken hüküm sürer" söylemiyle de Tanrı'nın bu müdahalelerini aynı zamanda yarattıkları üzerinde bir hâkimiyeti olarak değerlendirdiği anlaşılmaktadır.⁹² İkincisi, *Tanrı'nın takdiri* ya da *lütfu* olarak mucizeler. Buna göre Calvin, özellikle mucizelerden önce Tanrı'nın lütfuna dikkat çekerek onları bu lütfun bir alameti ya da bir parçası görmek gerektiğine vurgu yapmıştır. Böylece Calvin tarafından Tanrı'nın Sözü olan İncil, bir lütf, içerisindeki mucizevî anlatımlar ise bu lütfun bir parçası kabul edilmiştir. Ancak ona göre, inançsızların bunu idrak etmesi mümkün değildir.⁹³ Esasında Calvin,

⁸⁷ Zwingli, "On the Providence of God", 157.

⁸⁸ Donald Macleod, "The Work of Christ", *Matthew Barret* (Reformation Theology: A Systematic Summary, 2017), 588.

⁸⁹ John Calvin, *Commentary on the Gospel of John*, çev. William Pringle (Edinburgh: Calvin Translation Society. 1847), 2/281.

⁹⁰ Calvin, *The Institutes of the Christian Religion*, 1083.

⁹¹ Calvin, *The Institutes of the Christian Religion*, 176.

⁹² John Calvin, *Psychopannychia, in Selected Works of John Calvin: Tracts and Letters*, çev. Henry Beveridge, ed. Henry Beveridge-Jules Bonnet (Grand Rapids, MI: Baker, 1983), 465.

⁹³ Calvin, *The Institutes of the Christian Religion*, 817.

“seçilmişlik” doktrinine dikkat çekerek imanın mucizelerden ziyade Tanrı’nın takdiriyle mümkün olabileceğini düşünmüştür. Bu düşüncesini Kutsal Kitap’la destekleyerek şöyle ifade etmiştir:

Yine, Yeşu’nun duasında güneşin yolunda kaldığını okuduğumuzda (Yeşu 10/13); Hizkiya’ya bir lütuf olarak gölgesinin on derece azaldığını (2 Krallar 20/11); Bu mucizelerle Tanrı, güneşin her gün doğanın kör bir içgüdüğü tarafından doğmadığını ve batmadığını, onun bize olan atalarının lütfunun hatırasını tazeleyebilmesi için, seyri boyunca O’nun tarafından yönetildiğini bildirdi. Kışın, yazın ilkbaharın ve sonbahar yazının ardından gelen bahardan daha doğal bir şey yoktur; ama bu dizide varyasyonlar o kadar büyük ve o kadar eşitsiz ki, her bir yılın, ayın ve günün Tanrı’nın yeni ve özel bir takdiri tarafından düzenlendiğini çok açık hale getiriyor.⁹⁴

Buna göre Calvin, mucizeleri “Tanrı’nın izniyle gerçekleşen bir lütuf” olarak değerlendirmiş ve mucizelerin Tanrı’dan bağımsız olarak vuku bulmalarının mümkün olmadığını belirtmiştir. Ayrıca Calvin bir başka yerde “...Kutsal Yazılarda öğretildiği gibi Tanrı’nın Takdirinin talih ve tesadüfi nedenlere karşı olduğunu düşünmeliyiz...”⁹⁵ söylemiyle Tanrı’nın takdiri ya da lütfu olarak tasvir ettiği mucizelerin talih ve tesadüflerden tamamen uzak olduğuna da vurgu yapmıştır.

Üçüncüsü, *Tanrı’nın kudretinin bir işareti* olarak mucizeler. Buna göre Calvin, mucizeleri aynı zamanda “Tanrı’nın kudretinin bir alâmeti” olarak kabul etmiş ve bunu şöyle izah etmiştir:

Şüphesiz ki, dünyanın oluşumunda Allah’ın paha biçilmez hikmeti, kudreti, adaleti ve iyiliğinden hakkıyla söz edilmeye çalışılsa, hiçbir lütuf ve tefsir, konunun büyüklüğüne denk olamaz... Bu birkaç örnek, dünyanın yaratılışındaki ilahi mükemmellikleri tanımaktan ne kastedildiğini yeterince açıklamaktadır. Bütün konuyu gözden geçirmeye kalksak, hiçbir zaman bir sonuca varamazdık; büyük ya da küçük, evren boyunca ne kadar çok nesne sınıfları varsa, hayır, ne kadar bireysel nesneler varsa, ilahî kudret mucizesi o kadar çok...⁹⁶

Buna göre Calvin, mucizelerden ziyade İncil’in önemini vurgulamış ve mucizeleri ise bu kutsal metinlerin doğrulayıcısı olarak değerlendirmiştir. O, mucizelerin doğası konusunda her ne kadar Luther’le bir benzerlik olsa da ondan farklı olarak mucizelerin talih ve tesadüflerden uzak olduğunu belirtmiştir. Bu düşünce üzerinde ise bilhassa Zwingli Reform teolojisinin etkisinin olduğu kuvvetle muhtemeldir.

Bir diğer mesele “mucizelerin amacı” hakkındadır. Bu konuda Luther, mucizelerin Tanrı’nın bir plan çerçevesinde “Sözü” doğrulamak için belirli bir amacı olduğunu ileri sürmüştür. Bu amacı ise şu şekilde ifade etmiştir:

...o zaman havariler onları her zaman [yani mucize gerçekleştirme güçlerini] değil, yalnızca Tanrı’nın Sözü’nü kanıtlamak, onu mucizelerle doğrulamak için kullanıyorlardı; burada metinde yazıldığı gibi; “Ve onlar çıktılar ve her yerde vaaz ettiler, Rab onlarla birlikte çalıştı ve ardından gelen işaretlerle Sözü doğruladı.”⁹⁷

Bu anlamda Luther, ilk dönem mucizelerinin amacının, İsa Mesih’i doğrulamaya dair olduğunu savunmuştur. Ancak o, bugün mucizeler için böyle bir amacın söz konusu olmadığını düşünmüştür. Böylece Luther, İsa Mesih döneminde ve özellikle Apostolik dönemde böyle bir doğrulamaya çok ihtiyaç duyulmasına rağmen, bugün dünyanın her tarafına İncil’in kudretle

⁹⁴ Calvin, *The Institutes of the Christian Religion*, 176.

⁹⁵ Calvin, *The Institutes of the Christian Religion*, 177.

⁹⁶ Calvin, *The Institutes of the Christian Religion*, 160; 1083.

⁹⁷ WA 10M: 146 (Yükseliş günü vaazı, 1522).

yayılması ve yerleşmesi sebebiyle artık buna gerek kalmadığını belirtmiştir. Bir başka yerde Luther bu düşüncesini şöyle yinelemiştir:

Ama şimdi İncil gönderildiğinden ve tüm dünya tarafından bilindiğinden, havarilerin döneminden beri mucizeler yapmak gerekli olmamıştır.⁹⁸

Luther, özellikle Roma Katolik Kilisesi'nin mucize iddialarının amacının yalnızca kendi otoritesini meşrulaştırma çabası olarak yorumlamış ve reddetmiştir.⁹⁹ O, mucizelerden ziyade Kutsal Kitap vaazlarının daha fazla bir etki yaratacağını savunmuştur.¹⁰⁰

Zwingli de Luther gibi mucizelerin Apostolik çağ ile son bulduğunu savunmuştur. Ona göre, mucizelerin yegâne amacı, "Tanrı'nın Sözü'nü doğrulamak" ve "Tanrı'nın varlığına işaret etmektir." Dolayısıyla o, Roma Katolik Kilisesi'nin mucize iddialarını bu amaçların dışında sadece kendi otoritesi bağlamında bir istismar olarak değerlendirmiştir.¹⁰¹

Calvin'in mucizelerin amacına dair görüşlerini ise şu ifadeleri açıkça ortaya koymaktadır:

Bu nedenle, kesin olarak söylemek gerekirse, inanç Tanrı'nın sözüne dayanmasına ve onun tek amacı olarak söze bakmasına rağmen, yine de mucizelerin eklenmesi, sözle ilgili olarak ve doğrudan inançla ilgili olarak görülmeleri şartıyla gereksiz değildir...¹⁰²

Calvin, Luther gibi mucizelerin havariyel hizmetin kurularak sadece Tanrı'nın Sözü'ne (İncil) işaret etmek için gerçekleştiğini ileri sürmüştür. O, Luther'le benzer şekilde mucizelerin Havariler dönemi ile son bulduğunu savunmuştur. Ayrıca o, mucizelerin günümüzde mümkün olup olmayacağı konusunda Zwingli gibi Roma Katolik Kilisesi'nin mucizeleri kendi emelleri doğrultusunda kullandığını düşünmüştür. Ancak Calvin'in, İsa Mesih'in mucizelerinin geçici olup olmadığı veya kilisede devam etmesi gerektiği konusundaki görüşleri net bir biçimde belirlenmemiştir. Bu belirsizlik, onun mucizelere ilişkin yorumlarının teolojik bağlamda farklı şekillerde yorumlanmasına yol açmıştır. Nitekim, Calvin, bu mucizelerin, yeni ve belirsizlik durumundayken İncil'e parlaklık vermek için, yalnızca bir süreliğine vaat edilmiş olmasını kabul edilebilir görmüştür.¹⁰³

Ayrıca Calvin'in *Hristiyan İnançının Temelleri* (The Institutes of the Christian Religion) adlı kitabının ön sözünde Kral Fransuva'ya binaen yazdığı açıklamaları, Roma Katolik Kilisesi'nin mucizeler hakkında reformculara yönelttiği suçlamalara karşı bir savunma niteliği taşımaktadır. Ön sözde yer alan bazı ifadelerinde Calvin'in mucizelerin amacına dair düşüncelerini yansıttığı söylenebilir:

...Çünkü biz yeni bir İncil icat etmiyoruz, ama İsa Mesih'in ve havarilerinin şimdiye kadar yaptığı tüm mucizelerle İncil'in doğrulandığı gerçeğini savunuyoruz..." Calvin, sözlerine sonra şöyle devam ediyor: "Markos, havarilerin vaazlarına eşlik eden bu işaretlerin onu doğrulamak için ortaya konduğunu öğretir. Havarinin şu sözüne çok benzer: İncil tarafından ilan edilen kurtuluş, "Rab onu belirtir, harikalar ve çeşitli güçlü işler ile tasdik

⁹⁸ WA 10M: 146 (Yükseliş günü vaazı, 1522).

⁹⁹ John S. Oyer, *Lutheran Reformers Against Anabaptists: Luther, Melancthon and Menius and the Anabaptists of Central Germany* (Dordrecht: Springer Science+Business Media), 234.

¹⁰⁰ Akt. Carter Lindberg, *The Third Reformation?* (Macon, GA: Mercer University, 1983), 277-78.

¹⁰¹ Huldreich Zwingli, "The Clarity and Certainty of the Word of God", *Uniontheology* (Erişim 8 Aralık 2024).

¹⁰² Calvin, *Commentary on the Gospel of John*, 281.

¹⁰³ John Calvin, *Commentaries, Commentary on a Harmony of the Evangelists, Matthew, Mark, and Luke*, çev. William Pringle, (1844-1856) ed. the Calvin Translation Society (tekrar basım) (Grand Rapids, MI: Baker, 1989), 17/389; CR 73, p. 825.

etti.” Bunların İncil’in mühürleri olduğunu duyduğumuzda, onları İncil’e olan inancın yok edilmesine mi çevireceğiz.¹⁰⁴

Böylece Calvin de Luther gibi, mucizelerin amacını Tanrı’nın Sözü’nün (İncil) hizmetiyle bağdaştırmıştır. Bu yüzden o, doğrudan Söz’e işaret etmeyen mucizelerin gerçekleşmesi olasılığını reddetmiştir. Ayrıca o, Roma Katolik Kilisesi’nin mucizelerin imana vesile olduğu düşüncesine karşı çıkmış ve bu hususta daha çok Tanrı’nın takdirine ve lütfuna vurgu yapmıştır.¹⁰⁵

Kısacası Calvin, sadece mucizelere bakılarak iman etmenin beyhude olduğunu belirtmiştir. Bu düşüncesini Yuhanna İncili’nde geçen “Onlardan önce pek çok mucize yapmış olmasına rağmen, ona inanmadılar; İşıya peygamberin sözleri yerine gelsin diye, Rab, haberimize kim inandı?”¹⁰⁶ ifadeleriyle de desteklemiştir. Bu yüzden Calvin de Luther gibi asıl amacın İncil öğretilerini vaaz etmek olduğunu vurgulamış ve mucizelerin yalnızca bu amaç doğrultusunda meşru görülebileceğini savunmuştur.¹⁰⁷

Reformcuların üzerinde durduğu bir diğer konu ise “İncil mucizeleri”dir. Avrupa’da Rönesans ile birlikte ortaya çıkan hümanizm, Kutsal Kitap düşünürlerinin mucize anlayışlarına etki etmiş; birçoğunun bu metinlerde yer alan mucizeleri eleştirmelerine ve hatta inkâr etmelerine yol açmıştır. Ancak Luther, Kutsal Kitap mucizelerini tarihsel gerçeklik olarak kabul etmiştir. Aslında onun için mucizeler, İsa Mesih aracılığıyla yaşam vaatleri kadar İncil gerçekliğinin bir parçasıdır. Dolayısıyla asıl mucize Söz’ün kendisi yani İncil’dir.¹⁰⁸ Ayrıca Luther, İncil’in Pavlus, Petrus ve Yuhanna metinlerinde Sinoptik İncillerden (Matta-Markos-Luka) daha güçlü bir şekilde sunulduğunu ileri sürmüş ve bu düşüncesini şöyle ifade etmiştir:

Bundan sonra tüm kitapları değerlendirebilir ve aralarından hangisinin en iyi olduğuna karar verebilirsiniz. Yuhanna İncili ve Aziz Pavlus’un Mektupları, özellikle de Romalılara mektuplar ve Aziz Petrus’un ilk Mektubu, tüm kitapların gerçek özü ve temel kısmıdır. Eğer biri ya da diğeri olmadan -Mesih’in vaazı ya da işleri- yapmak zorunda kalsaydım, O’nun işlerinden çok vaazını tercih ederdim; çünkü işler bana yardım etmez, ama O’nun sözleri, O’nun kendisinin de dediği gibi, hayat veriyor. Şimdi Yuhanna Mesih’in işleri hakkında çok az, O’nun vaazları hakkında çok fazla yazarken, diğer Evangelistler O’nun işleri hakkında çok, vaazları hakkında ise çok az şey yazarlar. Bu nedenle Yuhanna’nın İncil’i tek, iyi, doğru ve en önemli İncil’dir ve diğer üçüne tercih edilmeli ve onların üzerinde yüksek bir yere yerleştirilmelidir. Aynı şekilde, Aziz Pavlus ve Aziz Petrus’un Mektupları da diğer üç İncil’den -Matta, Markos ve Luka’dan- çok daha üstündür.¹⁰⁹

Luther, burada Mesih’in vaazlarının “hayat verici” olarak nitelendirilmesi, öğretiyeye ve sözün teolojik anlamdaki merkezi rolüne işaret ederken, Yuhanna İncil’inin vaazlara odaklanması nedeniyle Sinoptik İncillerden üstün tutulması, metinler arası hiyerarşik bir yaklaşımını ortaya koymuştur. Ayrıca, Pavlus’un Romalılara Mektubu ve Petrus’un ilk mektubu, diğer İncil metinlerine kıyasla daha değerli görülerek Pavlus teolojisinin Hristiyanlıkta ayrıcalıklı konumu

¹⁰⁴ Calvin, *The Institutes of the Christian Religion*, 6.

¹⁰⁵ Calvin, *The Institutes of the Christian Religion*, 461.

¹⁰⁶ *Kutsal Kitap: Tevrat, Zebur, İncil* (İstanbul: Kitab-ı Mukaddes Şirketi-Yeni Yaşam Yayınları, 2009), Yuh. 12:37-38.

¹⁰⁷ Calvin, *The Institutes of the Christian Religion*, 817.

¹⁰⁸ Robert K. Wetmore, “The Theology of Spiritual Gifts in Luther and Calvin: A Comparison, Doctor of Theology Dissertation”, *Concordia Seminary-Saint Louis Scholarly Resources from Concordia Seminary 7/0* (1992), 23.

¹⁰⁹ Martin Luther, *D. Martin Luthers Werke: Kritische Gesamtausgabe: Die Deutsche Bibel*, (Weimar: Hermann Bohlaus Nachfolger, 1906), 6/10; (WA DB); LW:35:361-362.

vurgulanmıştır. Bu değerlendirme, erken dönem Hristiyan düşüncesinde vaazların, öğretilerin ve teolojik kavramların mucizelere kıyasla daha çok önemsendiğini göstermektedir.

Hümanizm ve özellikle Erasmus'un etkisiyle Zwingli, kilise babalarını ve İncil'in orijinal dillerini inceleme hususunda kutsal metinleri araştırmaya yönelmiştir. Zwingli, Kutsal Kitap'ta Tanrı'nın insanlar tarafından anlaşılması güç olan herhangi mesaj göndermesinin mümkün olmadığını düşünmüştür. Bu anlamda o, Tanrı'nın tüm mucizeleri ve gizemlerinin insan aklıyla anlaşılabilir bir niteliğe sahip olması gerektiğini savunmuş ve İncil mucizelerinin beşerî zekayla anlaşılabilir olduğunu kabul etmiştir.¹¹⁰

Zwingli, İncillerdeki İsa Mesih'in mucizeleriyle birlikte bilhassa Markos İncil'inde yer alan mucize anlatılarına ve Kanonik İncillerde geçen havarilere ilişkin mucizelere dikkat çekmiştir. O, havarilerin gösterdikleri bu mucizeleri İsa Mesih yetkisiyle ortaya koyabildiklerinin altını çizmiştir. Bu anlamda Zwingli'nin, havarilerin mucizelerini esasında "İsa Mesih'i tasdik etmeye yönelik eylemler" olarak değerlendirdiği kuvvetle muhtemeldir. Bunun yanı sıra o, havarilerin mucizelerini "İsa Mesih'in gücünün ve ihtişamının bir işareti" olarak kabul etmiştir.¹¹¹ Ayrıca Zwingli'nin "İsa Mesih'in yetkiyle mucize gerçekleştirebilme" vurgusu İsa Mesih mucizeleri ile havarilerin mucizeleri arasındaki derece farkına işaret etmektedir. Böylece o, İsa Mesih'in mucizelerinin diğerlerinden üstün olduğunu savunmuştur.

Esasında Zwingli, Luther gibi İncil mucizelerinin tarihsel hakikatini kabul etmiştir. Ancak o, bu konuda Luther'den daha farklı bir yorum getirerek İncil mucizelerinin insan aklıyla anlaşılabilirliğine ve mucizeler arasındaki derece farkına dikkat çekmiştir. Aynı şekilde o da Luther gibi imanın asıl araçları olarak mucizeleri değil, Kutsal Kitap ve vaazlarını tasdik etmiştir.¹¹² Hatta Zwingli'nin Kutsal Kitap vaaz hizmetini bir peygamberlik görevi olarak gördüğü ileri sürülmüştür.¹¹³

Calvin ise İncil mucizelerine ilişkin düşüncelerini şu ifadelerle ortaya koymaktadır:

... Çünkü biz yeni bir İncil icat etmiyoruz, ama İsa Mesih'in ve havarilerinin şimdiye kadar yaptığı tüm mucizelerle İncil'in doğrulandığı gerçeğini savunuyoruz...¹¹⁴

Buna göre, Calvin de Luther gibi İncil mucizelerine inanmış ve onları tarihsel gerçeklik olarak kabul etmiştir. Aynı şekilde o da mucizeleri Havariler dönemi ile sınırlandırmış ve Roma Katolik Kilisesi'nin aksine onları merkezi bir öneme sahip öğretiler olarak değerlendirmemiştir.¹¹⁵ Calvin, İncil mucizelerini Tanrı'nın sözünü anlatmada sadece bir araç olarak görmüş ve diğer reformcular gibi iman hususunda mucizelerden ziyade İncil'in önemine vurgu yapmıştır.¹¹⁶ Böylece Calvin de Luther ve Zwingli gibi mucizeler yerine İncil vaazlarının önemini savunmuştur.

Mucize inancında tartışılan en önemli konulardan biri de "Kutsal Ruh mucizeleri" dir. Luther ve diğer reformcular *Kutsal Ruh*'un doğrudan varlığına ve gücüne olan inançlarına rağmen, mucizelerin sona ermesi teorisini Roma Katolik Kilisesi'ne karşı Hristiyan teolojilerinde savunmuşlardır. Ancak, sonrasında bu doktrin başka tartışmaları beraberinde getirmiştir. Buna

¹¹⁰ Hermann Sasse, *Luher's Contention for the Real Presence in the Sacrament of the Altar* (Minneapolis, Minnesot: Augsburg Publishing House, 1959), 365.

¹¹¹ Zwingli, *The Latin Works*, 119; karş. için bk. Mark. 16:17

¹¹² Zwingli, "On the Providence of God", 138-139.

¹¹³ Carl R. Trueman-Eunjin Kim, "The Reformers and Their Reformations", *Reformation Theology: A Systematic Summary*, ed. Matthew Barrett (Wheaton, Illinois: Crossway, 2017), 195.

¹¹⁴ Calvin, *Commentary on the Gospel of John*, 281.

¹¹⁵ Calvin, *Commentary on the Gospel of John*, 282.

¹¹⁶ Calvin, *The Institutes of the Christian Religion*, 461.

göre, başlangıçta Roma Katolik Kilisesi'nin mucize iddialarına bir yanıt olarak Reform teolojisinde ortaya çıkan bu doktrin daha sonra ise *Kutsal Ruh*'un armağanlarının (mucizelerinin) Havariler dönemi ile sona ermesi polemğine dönüşmüştür. Bu polemik, Roma Katolik Kilisesi tarafından Protestan kiliselerine karşı kullanılmaya başlanınca Calvin "Cessationism" (Vazgeçmecilik/Bırakmacılık) doktrinini geliştirmeye başlamıştır. İşte bu noktada Luther'in de *Kutsal Ruh*'un mucizelerini reddettiği iddia edilmiştir. Buna karşın Luther'in, birçok yerde *Kutsal Ruh*'un doğrudan vazifesine dair olan inancını açıkça ifade ettiği belirtilmiş ve buna yönelik bazı kanıtlar ileri sürülmüştür.¹¹⁷ Ayrıca, Luther'in *Güçlü Bir Kale Tanrımızdır* (A Mighty Fortress Is Our God) adlı büyük ilahisinin dördüncü kıtasında *Ruh ve hediyeler bizindir* (The Spirit and gifts are ours) ifadesi yer almaktadır. Avrupa'daki Pentekostal hareketin kurucularından olan İngiliz teolog Stanley Frodsham, Theodor Sauer'in Almanca çalışması olan, *Hristiyan Kilisesi'nin Tarihi* (Geschichte der Christlichen Kirche), adlı eserinde, Luther'i "Kutsal Ruh'un tüm armağanlarına sahip tek bir kişide, bir peygamber, müjdeci, dilleri konuşan ve tercüman" olarak tanımladığını belirtmektedir.¹¹⁸

Aslında Luther'e yönelik bu iddiaların bir yanlış anlaşılma olduğu ve iki nedenden kaynaklandığı düşünülmektedir: Birincisi, Luther'in Ortaçağ Roma Katolik Kilisesi'nin mucizeleriyle ilişkilendirilen batıl inançlara ve açgözlülüğe karşı kaleme aldığı çalışmalarıdır. İkincisi ise, Luther'in, tuhaf öğretileri ve eylemleri için Kutsal Ruh'un doğrudan mevcudiyetine aşırı derecede güvenen ve onun liderliğini iddia eden bazı Anabaptistlere karşı çıkan tutumudur. Bu durum, Luther'in, Kutsal Ruh armağanlarını mucize odaklı değil, söz odaklı düşündüğünü göstermektedir. Dolayısıyla ona göre, her halükârda mucizevî armağanlar olası değildir. Çünkü, Tanrı kalbi değiştirirken Söz'ün kendisi aracılığıyla kilisesinde gerçek mucizeleri gerçekleştirmeyi seçmiştir.¹¹⁹

Zwingli ise, *Kutsal Ruh* ile Söz'ü ayrılmaz bir bütün olarak görmüş ve Kutsal Ruh'u, Kutsal Kitap'ın önemli bir aracı olarak kabul etmiştir. Bu nedenle Zwingli'nin Kutsal Ruh mucizelerini reddettiğini söylemek mümkün değildir. Dolayısıyla Roma Katolik Kilisesi'nin reformcuların Kutsal Ruh mucizelerini reddettiklerine dair iddiaları özellikle Zwingli bağlamında değerlendirildiğinde bu iddiaların asılsız olduğu anlaşılmaktadır. Halbuki Zwingli, Kilise'nin Kutsal Ruh mucizelerinin özgürce kullanmasını yanlış bularak eleştirmiştir. Çünkü o, Kilise'nin Kutsal Ruh mucizelerine dair öğretilerini sadece bir istismar olarak değerlendirmiştir.¹²⁰

Kutsal Ruh mucizeleri konusunda en sistematik doktrinin Calvin'e ait olduğu söylenebilir. O, Reform teolojisinde birçok yerde Kutsal Ruh'un gerçekliğinden "Şüphesiz Kutsal Ruh, Tanrı'nın halkıyla birlikte hâlâ mevcuttur; onun rehberliği ve yönlendirmesi olmadan Tanrı'nın Kilisesi varlığını sürdüremez." şeklinde söz etmiştir.¹²¹ Böylece Calvin, Kutsal Ruh sayesinde Tanrı'nın Söz'ünün devam ettirildiğini ve dolayısıyla O'nun gerekliliğini kabul etmiştir. Bununla birlikte o, Yuhanna İncilindeki 7/37 pasajında geçen "İsa Mesih'in susamış olanların diri su içebilmeleri için kendisine gelmeye davet ettiği sonsuz bir süre vaadimiz var." ifadelerine dikkat çekerek iman edenlerin alacağı Ruh'a vurgu yapmıştır. Böylece İncil'e imanın öneminin altını çizen Calvin, el koyma ile dağıtılan o mucizevî güçlerin ve uygulamaların sona erdiğini belirtmiştir. Ona göre,

¹¹⁷ Bu kanıtların başında Pensilvanya'daki *Lutheran Teoloji Semineri*'nden Profesör Bengt Hoffman tarafından "Luther ve Mistikler" adlı kitabında sunulan bilgiler gelmektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. Bengt Hoffman, *Luther and the Mystics* (Minneapolis, MN: Ausburg, 1976), 190.

¹¹⁸ Stanley H. Frodsham, *With Signs Following* (Springfield, MO: Gospel Publishing, 1926), 329.

¹¹⁹ Eddie L. Hyatt, *2000 Years of Charismatic Christianity* (Florida: Carisma House A Strang Company, 2002), 79.

¹²⁰ Hyatt, *2000 Years of Charismatic Christianity*, 85.

¹²¹ Calvin, *The Institutes of the Christian Religion*, 1191.

havarilerdeki el koymanın amacı, Kutsal Ruh'un belirgin gücünün hemen uygulanabilmesiydi. Ancak, günümüzde artık böyle bir şey mümkün değildir. Bunun yanı sıra o, Kilise'nin havariler tarafından kullanıldığı söylemini ve el koyma iddialarını reddetmiştir. Aslında Calvin, Kutsal Kitap'a bağlı kalarak Kutsal Ruh mucizelerini kabul etmiştir. Ancak bu mucizelerin doğrudan Kutsal Ruh'tan kaynaklanmadığını Tanrı tarafından verilen armağanlar olduğunu ileri sürmüştür. Böylece Roma Katolik Kilisesi'nin iddia ettiği sakramentlerdeki Kutsal Ruh mucizelerine ya da diğer bir deyişle armağanlarına karşı çıkmış ve bu armağanları getiren Kutsal Ruh'un Tanrı tarafından görevlendirilmiş yalnızca bir hizmetli olduğunu savunmuştur.¹²²

Ayrıca Calvin, özellikle yeni dönemde Ruh ve Söz'ü birlikte telaffuz ettiği için, Kutsal Ruh mucizelerinin herhangi bir işlevinin olmayacağını düşünmüştür. Calvin'in bu düşüncesinde özellikle Tanrı'nın Sözü aracılığıyla Ruh'un çalışmasına yönelik teolojisinin etkili olduğu kuvvetle muhtemeldir. Bu konuda Peter Jensen, Calvin'in mucizelerin sona erdiğine dair görüşlerini değerlendirirken, Calvin'in mucizelere gerek kalmadığını düşündüğü için mucizelerin sürekliliğini reddettiğini iddia etmektedir. Jensen bunun nedenini de Calvin'in kutsal yazıları Tanrı'nın yeterli vahyi olarak görüp daha fazla mucizenin gerçekleşmesinin mantıksız olduğu düşüncesiyle açıklamaktadır.¹²³

Sonuç

Reform hareketi, Hristiyan teolojisinde mucizelere ilişkin anlayışın yeniden yorumlanmasına öncülük ederek geleneksel Katolik öğretisine meydan okumuş ve Kutsal Kitap merkezli bir paradigma oluşturmuştur. Luther, Zwingli ve Calvin'in mucize anlayışları, Hristiyanlık inancında doktrinsel dönüşümlere yol açarken, mucizelere yönelik ortak bir teolojik sınır çizmiştir. Luther, mucizeleri Tanrı'nın aktif müdahalesi ve inayetinin somut bir tezahürü olarak değerlendirirken, Zwingli, alegorik bir bakış açısı sunarak mucizelerin teolojik anlamına odaklanmış, Calvin ise bu tür olayları Tanrı'nın doğal düzen içindeki eylemlerinin bir parçası olarak yorumlamıştır. Bu yaklaşımlar, Roma Katolik Kilisesi'nin mucizelere dayalı otoritesine meydan okuyarak reformcuların Kutsal Kitap'ı nihai otorite olarak kabul etme ilkesini güçlendirmiştir. Reformcular, mucizeleri tarihsel gerçeklik olarak kabul etmekle birlikte, çağdaş mucizelerin imkânını sorgulamış ve mucizeleri vahiy niteliğinden soyutlayarak bireysel inanç ve Kutsal Kitap merkezli bir yorumlama çabası geliştirmişlerdir. Bu anlayış, Hristiyanlık içerisinde Katolikler ile Protestan reformcular arasında teolojik bölünmelere yol açarken, doğaüstü ve doğal düzen arasındaki ilişkinin modern Hristiyan teolojisindeki tartışmalara taşınmasını sağlamıştır. Reformcuların mucize anlayışları, akıl, inanç ve vahiy çerçevesinde yeni bir teolojik zemin oluşturarak Hristiyanlık tarihinde köklü bir dönüşüme öncülük etmiştir.

Protestan reformcuların mucize anlayışları, Tanrı'nın iradesini ve Söz'ü'nü (İncil) merkeze alırken, mucizeleri teolojik açıdan sınırlı bir döneme ve amaca özgü olgular olarak tanımlamıştır. Dolayısıyla Roma Katolik Kilisesi'nin çağdaş mucize iddiaları ise bu amacın dışında, kendi otoritesini meşrulaştırma çabası olarak görülmüş ve reddedilmiştir. Luther, Zwingli ve Calvin için asıl mucizenin Kutsal Kitap'ın kendisi olduğu vurgulanmış; mucizelerden ziyade Kutsal Kitap'ın vaazı ve öğretisi öncelikli bir teolojik merkez olarak değerlendirilmiştir. Bunun yanı sıra iman üzerinde mucizelerin değil, İncil'in etkin rol oynadığı savunularak özellikle mucizelerin inancın

¹²² Calvin, *The Institutes of the Christian Religion*, 1068-1069; 1083; 1192.

¹²³ Peter Jensen, "Calvin, Charismatics, and Miracles", *The Evangelical Quarterly* 51 (Moore Theological College Newtown, N.S.W. 1979), 142.

asıl kaynağı olmadığına altı çizilmiştir. Bu anlayış, Reform teolojisinin temel unsurlarından biri olarak Hristiyan mucize anlayışına önemli bir katkı sunmuştur.

Son olarak, reformcuların mucizelere ilişkin yaklaşımları, Hristiyan teolojisinin akıl, inanç ve vahiy ekseninde yeniden şekillenmesine katkı sağlamıştır. Mucizeleri, “inancın temel kaynağı değil, İncil’in hizmetindeki işaretler” olarak görmeleri, kutsal metinleri teolojik tartışmaların merkezine yerleştirmiş ve mucizelere dayalı bir din anlayışını eleştirerek daha rasyonel temelli bir inanç sisteminin gelişimine öncülük etmiştir. Günümüzde, reformcuların bu yaklaşımları din felsefesi, teoloji ve özellikle kilise tarihine dair tartışmalara ışık tutmakta ve mucizelerin rolüne ilişkin değerlendirmelerde önemli bir referans oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra bu yaklaşımlar, mucizelere yönelik günümüz Hristiyanlığındaki pentekostal, liberal ve evanjelik gibi farklı mezhepsel yaklaşımların tarihî kökenleri hakkında bilgi sunmaktadır. Spesifik olarak, Hristiyanlıkta bu reformcuların öğretilerinin, inancın Kutsal Kitap’a dayalı bir temele oturtulması gerektiğini hatırlatarak, hurafelerden arınmış bir teolojik anlayış geliştirmesine katkı sağladığı söylenebilir. Bu noktada reformcuların bizzat Kutsal Kitap’ın kendisini mucize olarak referans almaları, Hristiyanlıkta “İ’câzü’l-İncil” anlayışı olduğu veya henüz başladığı düşüncesini akla getirmektedir. Böyle bir anlayışın ortaya konulması ve bu anlayış üzerinde etkili olan faktörlerin tespit edilmesi Dinler Tarihi çalışmaları açısından önemlidir.

Kaynakça

- Allen, R. Micheal. *Reformed Theology*. New York: T&T Clark International, 2010.
- Althaus, Paul. *The Theology of Martin Luther*. çev. Robert C. Schultz. Philadelphia: Fortress Press, 1966.
- Bainton, Roland H.. *Here I Stand: A Life of Martin Luther*. Nashville: Abingdon Press, 1950.
- Bıyık, Mustafa. *Presbiteryenlik ve Türk Presbiteryenler*. Ankara: Ankara Okulları Yayınları, 2006.
- Bıyık, Mustafa. "Katolik Tiranlığından Protestan Teokrasisine John Calvin ve Cenevre Modeli". *Dini Araştırmalar* 8/22 (2005), 41-62. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/51869>
- Botica, Aurelian. "Revisiting Luther's Theology of the Eucharist". *Perichoresis* 5/1 (2007), 97-116. https://www.emanuel.ro/wp-content/uploads/2022/01/Perichoresis-5_1-web.pdf
- Calvin, John. "The Institutes of The Christian Religion". *Christian Classics Ethereal Library*. Erişim 22 Eylül 2024. www.ccel.org/c/calvin/institutes/bookiii/biii28.htm
- Calvin, John. Calvin's Commentaries, Complete. *From the Calvin Society Edition*. Erişim 20 Eylül 2024. <http://www.ccel.org/ccel/calvin/commentaries.i.html>
- Calvin, John. *Commentaries, Commentary on a Harmony of the Evangelists, Matthew, Mark and Luke*. çev. William Pringle. 17. Cilt (1844-1856). ed. Calvin Translation Society (tekrar basım). Grand Rapids, MI: Baker, 1989.
- Calvin, John. *Commentary on the Gospel of John*. çev. William Pringle. Edinburgh: Calvin Translation Society, 1847.
- Calvin, John. *Psychopannychia, in Selected Works of John Calvin: Tracts and Letters*. çev. Henry Beveridge. ed. Henry Beveridge-Jules Bonnet. Grand Rapids, MI: Baker, 1983.
- Calvin, John. *The Institutes of The Christian Religion*. düz. John T. McNeil. çev. Ford Lewis Battles. Louisville: Westminster John Knox Press, 2006.
- Collins, John. "Miracles". *The Gospel Coalition*. Erişim 3 Aralık 2024. <https://www.thegospelcoalition.org/essay/miracles/>
- Dickens, Arthur Geoffrey. *The English Reformation*. New York: Schocken Books, 1964.
- Eisenstein, Elizabeth L.. *The Printing Press as an Agent of Change*. Cambridge: Cambridge University Press, 1980.
- Eisenstein, Elizabeth L.. *The Printing Revolution in Early Modern Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 1983.
- Elton, G. R.. *Reformation Europe: 1517-1559*. New York: Harper&Row, 1963.
- Erbaş, Ali. *Hristiyanlıkta Reform ve Protestanlık Tarihi*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2022.
- Frodsham, Stanley H.. *With Signs Following*. Springfield, MO: Gospel Publishing, 1926.
- Goff, Jacques Le. *The Birth of Europe*. London: Wiley-Blackwell Publishing, 2005.
- Gonzalez, Justo L.. *A History of Christian Thought: From the Protestant Reformation to The Twentieth Century*. New York: Orbis Books; 1975.
- Gündüz, Şinasi. "Hristiyanlık". *Dünya Dinleri*. ed. Şinasi Gündüz. 105-158. İstanbul: MiletNihal Yayınları, 2019.
- Gündüz, Şinasi. *Hristiyanlık*. İstanbul: İSAM Yayınları, 6. Basım, 2017.
- Hoffman, Bengt. *Luther and the Mystics*. Minneapolis, MN: Augsburg, 1976.
- Hyatt, Eddie L.. *2000 Years of Charismatic Christianity*. Florida: Carisma House A Strang Company, 2002.
- İPK, İzmir Protestan Kilisesi. "Reform Teolojisi Nedir?". Erişim 2 Aralık 2024. <https://izmirprotestan.org/izmir-protestan-kilisesi/reform-teolojisi-nedir>
- Jensen, Peter. "Calvin, Charismatics and Miracles", *The Evangelical Quarterly* 51. Moore Theological College Newtown, N.S.W. 1979.
- Karahan, Harun Dündar. "Hristiyan Mezheplerinde Vahiy Anlayışı". *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/13 (2018), 291-293. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/496366>
- Kutsal Kitap: Tevrat, Zebur, İncil*. İstanbul: Kitab-ı Mukaddes Şirketi-Yeni Yaşam Yayınları, 2009.

- Küng, Hans. *Christianity: Essence, History and Future*. London: Continuum Publishing, 1995.
- Lensch, Christopher K. "The Morningstar of The Reformation: John Wycliffe". *Western Reformed Seminary Journal* 3/2 (1996), 16-22. <https://www.wrs.edu/assets/docs/Journals/1996b/Lensch%20-%20John%20Wycliffe.pdf>
- Lillback, Peter A.. "An Introduction to Luther, Calvin, and Their Protestant Reformations". *Unio Cum Christo* 3/1 (2017), 83-107. <https://doi.org/10.35285/ucc3.1.2017.art5>
- Lindberg, Carter. *Avrupa'da Reform Tarihi: Ortaçağ Avrupası'ndan Modern Avrupa'ya Reformların Tarihçesi*. çev. Özgür Umut Hofaşçı. ed. Silya Zengilli. İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2014.
- Lindberg, Carter. *The Third Reformation?*. Macon, GA: Mercer University, 1983.
- Luther, Martin. *D. Martin Luthers Werke: Kritische Gesamtausgabe: Die Deutsche Bibel*. 6. Cilt. Weimar: Hermann Bohlaus Nachfolger, 1906.
- Luther, Martin. *Doksan Beş Tez (Latince-Türkçe)*. çev. C. Cengiz Çevik. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, VI. Basım, 2022.
- Luther, Martin. *Martin Luther Sammtliche Schriften*. düz. St. Louis. 14. Cilt. MO: Concordia Publishing House, 1880-1910.
- Luther, Martin. *Works of Martin Luther with Introductions and Notes*. ed. Henry Eyster Jacobs. Philadelphia: A.J. Holman Company, 1915.
- Luther, Martin. The Freedom of a Christian (1520). *Luther's Works*. ed. Helmut T. Lehmann. Minneapolis: Fortress Press, 1957.
- Luther, Martin. The Babylonian Captivity of the Church (1520). *Luther's Works*. ed. Helmut T. Lehmann. Minneapolis: Fortress Press, 1959.
- Luther, Martin. Preface to the Epistle of St. Paul to the Romans (1522). *Luther's Works*, ed. Helmut T. Lehmann. Minneapolis: Fortress Press, 1960.
- Luther, Martin. "Luther's Works. 1: Lectures on Genesis, Chap. 1-5". ed. Jaroslav Pelikan-Helmut T. Lehmann. Saint Louis, Missouri: Concordia Publishing House, 1958.
- Macleod, Donald. "The Work of Christ", *Matthew Barret*. Reformation Theology: A Systematic Summary, 2017.
- Marthaler, Berard (ed). *New Catholic Encyclopedia: Ref-Sep*. 12. Cilt. Gale: Catholic University of America Press, 2002.
- Miller, David. *Blackwell'in Siyasal Düşünce Ansiklopedisi*. çev. B. Peker ve N. Kırac. II/219-225. Ankara: Ümit Yayıncılık, 1995.
- Mulder, J. F. K.. "John Calvin and the Accursed Idolatry of the Papal Mass". *Koers-Bulletin for Christian Scholarship* 79/4 (2014), 1-9. <https://dx.doi.org/10.4102/koers.v79i4.2176>
- Olgun, Hakan. "Hristiyanlıkta Reform ve Protestanlık". *Fecre Doğru Aylık Düşünce Dergisi* 6/67 (2001), 12-20. https://www.bingol.edu.tr/documents/1_Hristiyanlikta_Reform_Protestanlik.pdf
- Olgun, Hakan. "Protestan Ahlakiliği Sorunu ve Philip Melanchthon". *Milel ve Nihal* 2/1 (Aralık 2004), 115-144. <https://dusuncetarihi.wordpress.com/wp-content/uploads/2010/01/protestan-ahlakiligi-sorunu-ve-philip-melanchthon.pdf>
- Olgun, Hakan. *Luther ve Reformu (Katolisizm'i Protesto)*. Ankara: Fecr Yayınevi, 1. Baskı, 2001.
- Olgun, Hakan. *Sekülerliğin Teolojik Kurgusu Protestanlık*. İstanbul: MilelNihal Yayınları, 2019.
- Olson, Roger E.. *Hristiyan İlahiyatının Hikayesi Gelenek ve Reformun Yirmi Yüzyılı*. çev. Ken Wiest. İstanbul: Haberci Basın Yayın, 2020.
- Oyer, John S.. *Lutheran Reformers Against Anabaptists: Luther, Melanchthon and Menius and the Anabaptists of Central Germany*. Dordrecht: Springer Science+Business Media.
- Ozment, Steven. *The Age of Reform (1250-1550)*. New Haven: Yale University Press, 1980.
- Ökten, Kaan H.. *Hristiyanlıkta İnancın Yenilenmesi: Luther'in Teolojik Tezleri ve Toplumsal Yansımaları*. İstanbul: Mavi Ada Yayıncılık, 1. Basım, 2000.
- Özer, Aykut. *Hristiyanlıkta Mucize Anlayışı*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023.

- Pettegree, Andrew. *Brand Luther: 1517, Printing and the Making of the Reformation*. London: Penguin Books, 2015.
- Parker, Thomas Henry L.. *Portrait of Calvin*. Philadelphia: The Westminster Press, 1954.
- Sasse, Hermann. *Luher's Contention For the Real Presence in the Sacrament of the Altar*. Minneapolis, Minnesot: Augsburg Publishing House, 1959.
- Soergel, Philip M.. *Miracles and the Protestant Imagination: The Evangelical Wonder Book in Reformation Germany*. Oxford: Oxford University Press, 2012.
- Sormunen, Eino. *Martin Luther: Kutsal İnanç Adamı*. çev. Pekka Karvanen. İstanbul: Gerçeğe Doğru Kitapları, 2. Baskı, 2011.
- Stauffer, Richard. *Reform*. çev. Cem Muhtaroglu. İstanbul: İletişim Yayınları, 1991.
- Steinmetz, David C.. "The Theology of John Calvin". *The Cambridge Companion to Reformation Theology*. ed. David Bagchi-David C. Steinmetz. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.
- Schnucker, Robert V.. "Huldreich Zwingli". çev. Sibel Sel ve Levent Kınran. *Hristiyanlık Tarihi*. ed. M. Ali Şimşek. 381-382. İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları, 2004.
- Tarakçı, Muhammet. "Kalvinizm'de Kader Anlayışı". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/2 (2010), 93-119. <https://acikerisim.uludag.edu.tr/server/api/core/bitstreams/Oe334d49-ff82-4af8-aba4-39a9f75317b5/content>
- Tarakçı, Muhammet. "Hristiyanlık'ta Vahiy Anlayışı". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/2 (2003), 171-201. [https://www.eskieserler.com/dosyalar/mpdf%20\(782\).pdf](https://www.eskieserler.com/dosyalar/mpdf%20(782).pdf)
- Tawney, Richard Henry. *Religion and the Rise of Capitalism*. ABD: Harcourt, Brace & World, 1926.
- Trueman Carl R. ve Kim, Eunjin. "The Reformers and Their Reformations". *Reformation Theology: A Systematic Summary*. ed. Matthew Barrett. Wheaton, Illinois: Crossway, 2017.
- Waardenburg, Jacques. "Reform". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/533-534. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Wetmore, Robert K.. "The Theology of Spiritual Gifts in Luther and Calvin: A Comparison, Doctor of Theology Dissertation". *Concordia Seminary-Saint Louis Scholarly Resources from Concordia Seminary* 7/0 (1992). <https://scholar.csl.edu/thd/7>
- Yavuz, Şevket. "The Religious vs / Cooperates with the Secular Zwingli: A Church & State Equilibrium through Sola Scriptura ("Only Scripture")". *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/5 (2015), 29-48. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/46243>
- Zwingli, Huldreich. "A Short and Clear Exposition of the Christian Faith". *On Providence and Other Essays*. ed. Samuel Macauley Jackson-William John Hinke (edits.). Durham: N.C.: Labyrinth, 1983.
- Zwingli, Huldreich. "On the Providence of God". *On Providence and Other Essays*. ed. Samuel Macauley Jackson-William John Hinke. North Carolina: The Labyrinth Press, 1983.
- Zwingli, Huldreich. *Commentary on True and False Religion*. ed. Samuel Macauley Jackson-Clarence Nevin Heller. Durham: Labyrinth, 1981.
- Zwingli, Huldreich. *The Latin Works*. çev. Samuel Macauley Jackson-William John Hinke. 3. Cilt. Philadelphia: Heidelberg Press, 1929.
- Zwingli, Huldreich. "The Clarity and Certainty of the Word of God". *Uniontheology*. Erişim 8 Aralık 2024. <https://uniontheology.org/resources/historical/the-clarity-and-certainty-of-the-word-of-god>